

Suomen lainsäädäntö, kansainvälinen liiketoiminta ja ihmisoikeudet

Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu
Kilpailukyky
14/2015

TYÖ- JA ELINKEINOMINISTERIÖ
ARBETS- OCH NÄRINGSMINISTERIET
MINISTRY OF EMPLOYMENT AND THE ECONOMY

AIJA VALLEALA

Suomen lainsäädäntö, kansainvälinen liiketoiminta ja ihmisoikeudet

Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja

Kilpailukyky

14/2015

Tekijät Författare Authors Aija Valleala	Julkaisu-aika Publiceringstid Date Helmikuu 2015 Toimeksiantaja(t) Uppdragsgivare Commissioned by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy Toimielimen asettamispäivä Organets tillsättningsdatum Date of appointment
Julkaisun nimi Titel Title Suomen lainsäädäntö, kansainvälinen liiketoiminta ja ihmisoikeudet	
Tiivistelmä Referat Abstract Selvitys on osa YK:n vuonna 2011 julkaistujen yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden kansallista toimeenpanoa. Siinä on tarkasteltu, miten Suomen nykyinen lainsäädäntö soveltuu suomalaisten yritysten ulkomailla tekemiin ihmisoikeusloukkauksiin, ja mitä mahdollisia aukkoja ja ongelmia sääntelyyn sisältyy. Aluksi tarkastellaan, millaista pakottavaa ja ei-pakottavaa (soft law) oikeudellista sääntelyä ihmisoikeuksiin liittyy erityisesti silloin, kun kyse on yritystoiminnasta. Samalla on kysytty, miten suomalaisen yrityksen vastuu ihmisoikeusloukkauksista määräytyy tilanteissa, joissa sillä on ulkomainen tytäryhtiö tai se käyttää ulkomaisia alihankkijoita tai alihankintaketjuja. Lisäksi pohditaan sitä, mikä on suomalaisen yrityksen siviili- ja rikosoikeudellinen vastuu ihmisoikeusloukkauksista. Lopuksi käsitellään lyhyesti ihmisoikeusloukkausten uhreille Suomessa tarjolla olevia oikeussuojakeinoja ja mahdollisia esteitä niiden käytössä. Johtopäätökset on tiivistetty kunkin asiakohdan lopuksi sekä koottu yhteen selvitystekstin loppuun. Samalla on otettu esille kysymyksiä, jotka antavat aihetta lisäselvityksille. Keskeisenä tuloksena voidaan todeta, että nykyinen lainsäädäntömme ei tarjoa juurikaan mahdollisuuksia saada suomalaisia yrityksiä oikeudelliseen vastuuseen silloin, kun yrityksen toiminnassa ulkomailla on tehty ihmisoikeusloukkauksia. Työ- ja elinkeinoministeriön yhdyshenkilöt: Työelämä- ja markkinaosasto/Antti Riivari, puh. 029 506 3742 ja Linda Piirto, puh. 029 504 7028	
Asiasanat Nyckelord Key words ihmisoikeudet, lainsäädäntö, yritykset	
Painettu julkaisu Inbunden publikation Printed publication ISSN	Verkkajulkaisu Nätpublikation Web publication ISSN 1797-3562
ISBN	ISBN 978-952-227-953-8
Kokonaissivumäärä Sidoantal Pages 60	Kieli Språk Language Suomi, Finska, Finnish
Julkaisija Utgivare Published by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy	Vain sähköinen julkaisu Endast som elektronisk publikation Published in electronic format only

Esipuhe

Tämä Yhdistyneiden Kansakuntien yrityksistä ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden toimeenpanoon liittyvä raportti on syntynyt työ- ja elinkeinoministeriön (TEM), oikeusministeriön (OM) ja ulkoministeriön (UM) sekä Helsingin yliopiston kansainvälisen talousoikeuden instituutin (KATTI) välisen yhteistyön tuloksena.

Oikeustieteen maisteri Aija Vallealan tehtävänä on ollut kartoittaa, missä määrin Suomen nykyinen lainsäädäntö edellyttää yrityksiltä ihmisoikeuksien kunnioittamista liiketoiminnassaan, sekä millä tavoin yritysten vastuu mahdollisista ihmisoikeusloukkauksista määräytyy. Huomiota on kiinnitetty ennen muuta siihen, miten kansallinen sääntely soveltuu kansainväliseen, Suomen rajat ylittävään liiketoimintaan. Tutkimuksessa on otettu huomioon myös Suomea sitovat kansainvälisoikeudelliset sekä EU-oikeudelliset normit. Samalla on pyritty tekemään sääntelyä koskevia parannusehdotuksia sekä hahmottelemaan muita yritystoiminnan ihmisoikeuslottuvuutta korostavia toimenpiteitä.

Raportti tutkimustyöstä, joka on ollut suurilta osin ministeriöiden rahoittama, julkaistaan ohessa. Työtä on käsitelty ministeriöiden ja yliopiston edustajien välisissä tapaamisissa, joihin ovat osallistuneet hallitusneuvos Antti Riivari (TEM), ylitarkastaja Linda Piirto (TEM), neuvotteleva virkamies Camilla Busck-Nielsen (OM), neuvotteleva virkamies Kaisa Tiusanen (OM), kaupallinen neuvos Kent Wilska (UM), avustaja Marjaana Hyppönen (UM), Valleala ja allekirjoittanut. Yliopistolla työtä ovat kommentoineet professorit Tuomas Ojanen, Ulla Liukkunen ja Päivi Korpisaari sekä OTT Dan Helenius.

Kiitän lämpimästi kaikkia yhteistyössä mukana olleita ja raportin valmistumiseen myötävaikuttaneita.

Porthaniassa, helmikuun 23. päivänä 2015.

PIA LETTO-VANAMO
professori, tutkimusjohtaja
KATTI

Sisältö

Esipuhe.....	5
Johdanto	9
1 Mitä ovat ihmisoikeudet ja niiden loukkaukset?	11
Perus- ja ihmisoikeuksia koskeva pakottava lainsäädäntö	11
Työntekijöiden ihmisoikeudet	12
Ympäristöön liittyvät ihmisoikeudet	15
Ei-pakottava normisto (soft law).....	18
YK:n ohjaavat periaatteet.....	18
Yritysten yhteiskuntavastuu.....	20
2 Voiko yritys loukata ihmisoikeuksia?	21
Yleistä yritystoimintaan liittyvistä ihmisoikeusloukkauksista	21
Mikä on suomalainen yritys?.....	22
Suomalaisen yrityksen vastuu ihmisoikeusloukkauksista.....	23
Vastuu tytäryhtiöstä.....	24
Vastuu alihankkijasta	26
3 Millä perusteella yritykset voidaan saattaa vastuuseen ihmisoikeusloukkauksista Suomessa?	28
Lain ja oikeuspaikan valinta	28
Vastuu yrityksen aiheuttamasta vahingosta.....	30
Hallinnolliset seuraamukset.....	34
Kansainväliset pakotteet.....	35
Vastuu yrityksen toiminnassa tehdystä rikoksesta.....	36
Oikeushenkilön rangaistusvastuu.....	36
Suomen rikoslain alueellinen soveltamisala.....	38
Ulkomailla tehty rikos.....	39
4 Miten ihmisoikeusloukkausten uhreille voidaan taata pääsy tuomioistuimeen?	43
Oikeusapu	43
Ryhmähanne.....	44
Soft law -oikeussuojakeinot.....	46
Lopuksi.....	47
Lähteet.....	50

Johdanto

Esimerkki 1

Suomalaisen vaatteita myyvän yrityksen tuotteet tehdään ulkomailla sijaitsevassa vaatetehtaassa. Vaatetehdas työllistää pääasiassa nuoria naisia, joista monet ovat muuttaneet naapurimaista paremman työn toivossa. Jotkut heistä ovat laittomasti maassa ja tulleet sinne tehtaan johdon avustuksella. Heidän passinsa on takavarikoitu siihen saakka, kunnes he ovat maksaneet takaisin maahantulon järjestämisestä aiheutuneet kustannukset.

Pysyäkseen vaaditussa toimitusaikataulussa ja pitääkseen tuotantokustannukset alhaisina tehdas teettää työntekijöillään pitkiä päiviä. Se myös maksaa työntekijöilleen hyvin alhaista palkkaa ja jättää usein ylityökorvaukset maksamatta. Tehtaassa saatetaan usein lukita ulko-ovet, kunnes päivän tuotantotavoite on saavutettu. Yrityksen tilaamissa vaatteissa on paljon yksityiskohtaisia kirjailuja, joiden tekemiseen vaatetehdas käyttää lapsityövoimaa.

Esimerkki 2

Suomalainen kaivosyhtiö harjoittaa kaivostoimintaa ulkomailla. Kaivosyhtiön pääkonttori sijaitsee Helsingissä, ja yhtiön kaivostoimintaa operoi tämän paikallinen tytäryhtiö. Kaivosyhtiö haki ja sai kaivokselleen luvan sijaintimaan viranomaisilta, mutta kaivostoiminnan alettua lähialueen kyläyhteisöt riitauttivat luvan sillä perusteella, että viranomaiset eivät olleet lain vaatimalla tavalla kuulleet paikallisyhteisöjä ja hankkineet näiden hyväksyntää hankkeelle. Alueen asukkaat ovat pääosin maanviljelijöitä, joskin lähistöllä elää myös erään alkuperäisheimon jäseniä luontaistaloudessa.

Kaivostoiminnan alettua yhteisöt ovat raportoineet useita kaivostoiminnan seurauksena syntyneitä ympäristöongelmia. Kaivoksella on puutteellisen turvallisuuden takia sattunut myös onnettomuuksia, joiden seurauksena lähiympäristöön on päässyt suuria pitoisuuksia raskasmetalleja. Kaivoksen lähiympäristö on niin saastunut, että se on vähitellen muuttunut viljelykelvottomaksi. Lisäksi kaivostoiminnasta aiheutuneet ilmansaasteet ovat kulkeutuneet laajalle alueelle ja jopa satojen kilometrien päässä on mitattu nousseita raskasmetallipitoisuuksia. Lähistön asukkaita vaivaa myös paheneva vesipula, koska kaivos käyttää melkein kaiken alueella saatavissa olevan veden. Lisäksi yksi kylä joutui muuttamaan perinteiseltä asuinalueeltaan kaivoksen laajennuksen johdosta.

Esimerkkitapauksista nousevat esille ennen muuta seuraavat kysymykset, jotka tulevat olemaan tämän selvityksen keskiössä:

- 1) Onko esimerkkitapauksissa loukattu ihmisoikeuksia?
- 2) Ovatko yritykset vastuussa loukkauksista ja miten niiden vastuu määräytyy?
- 3) Millä perusteella yritykset voidaan saattaa vastuuseen ihmisoikeusloukkauksista?
- 4) Miten ihmisoikeusloukkausten uhreille voidaan taata pääsy tuomioistuimeen?

1 Mitä ovat ihmisoikeudet ja niiden loukkaukset?

Perus- ja ihmisoikeuksia koskeva pakottava lainsäädäntö

Ihmisoikeudet ovat jokaiselle ihmiselle yhtäläisesti kuuluvia oikeuksia, jotka on turvattu yleismaailmallisissa tai alueellisissa ihmisoikeussopimuksissa. Niitä ovat esimerkiksi Kansalaisyhteiskunnan ja poliittisten oikeuksien yleissopimus (1966, Suomessa 1976)¹, Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus (1966, Suomessa 1976), Euroopan ihmisoikeussopimus (1950, Suomessa 1990) ja ILO:n tärkeimmät yleissopimukset. Ihmisoikeussopimukset ovat oikeudellisesti velvoittavia valtioiden välisiä sopimuksia, joilla sopimusvaltiot ovat sitoutuneet turvaamaan sovitut oikeudet kaikille niiden oikeuspiirissä oleville ihmisille näiden kansalaisuudesta riippumatta. Perusoikeudet ovat puolestaan yksittäisen valtion perustuslaissa turvattuja ihmisten ja joskus myös ryhmien oikeuksia, jotka ovat sisällöltään pitkälti yhtäläisiä ihmisoikeuksien kanssa.²

Perinteisesti on katsottu, että perus- ja ihmisoikeudet velvoittavat nimenomaan valtioita ja yleisemminkin julkista valtaa sekä suojaavat yksityishenkilöitä valtion ja julkisen vallan toimia vastaan. Myös kansainvälisten ihmisoikeuksien valvontamekanismien, kuten Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisujen kohteina voivat olla ainoastaan valtiot.³ Nykyisessä perus- ja ihmisoikeusajattelussa kuitenkin korostetaan perus- ja ihmisoikeuksien merkitystä myös yksityisten välisissä suhteissa. Tämä ilmenee yhtäältä valtion positiivisen toimintavelvoitteen ja toisaalta ihmisoikeuksien horisontaalisen vaikutuksen kautta.

Valtioilla on perus- ja ihmisoikeuksiin nähden sekä negatiivinen velvollisuus olla loukkaamatta ihmisoikeuksia että positiivinen velvollisuus aktiivisin toimenpitein turvata niiden toteutuminen. Tämä positiivinen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamis- tai edistämismääräys velvoittaa valtioita myös suojelemaan kaikkia sen lainkäyttöalueella olevia ihmisoikeusloukkauksilta – myös silloin, kun ne ovat yksityisten tekemiä.⁴

Esimerkiksi työelämään liittyvien ihmisoikeuksien kuten yhdistymisvapauden toteutuminen käytännössä edellyttää, että valtio muun muassa lainsäädännöllä ja viranomaisvalvonnalla varmistaa, että myös työnantajat kunnioittavat työntekijöiden oikeutta kuulua ammattiyhdistyksiin. Näin on tehty muun muassa säätämällä

1 Kansainvälisiin sopimuksiin on merkitty niiden hyväksymisvuosi, mikä ei välttämättä aina ole sama kuin sopimuksen voimaantuloa vuosi, koska ne astuvat voimaan vasta kun riittävä määrä maita on ratifioinut ne. Voimaantuloa vuosi Suomessa on merkitty erikseen, jos se on ollut myöhemmin kuin sopimuksen yleinen voimaantulo.

2 Hallberg et al. 2011, 172.

3 Lämsä 2006, 1177.

4 Pitkänen 2013, 55.

rikoslaissa rangaistavaksi työntekijöiden edustajien oikeuksien ja järjestäytymisvapauden loukkaaminen.

Perus- ja ihmisoikeudet voivat vaikuttaa myös yksityisten toimijoiden välisissä suhteissa. Tällöin puhutaan ns. ihmisoikeuksien horisontaalivaikutuksesta. Yksilö voi esimerkiksi tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa toista yksilöä vastaan vedota suoraan Suomen perustuslaissa tai Euroopan ihmisoikeussopimuksessa turvattuihin perus- ja ihmisoikeuksiin. Tällöin on kysymys siitä, että perus- tai ihmisoikeus katsotaan luovan yksilölle oikeuden suhteessa toiseen yksilöön, mistä seuraa, että jälkimmäisellä on velvollisuus kunnioittaa ensimmäisen oikeutta.

Esimerkiksi työntekijän perustuslaissa turvattu oikeus yhdistymisvapauteen asettaa työnantajalle velvollisuuden olla rikkomatta tätä oikeutta. Näin ollen voidaan sanoa, että perus- ja ihmisoikeudet velvoittavat suoraan myös yksityisiä, mukaan lukien oikeushenkilöitä, kuten yrityksiä.⁵ Horisontaalisella vaikutuksella on eniten käytännön merkitystä tilanteissa, joissa osapuolet eivät ole voimasuhteitaan yhdenvertaisia, vaan toinen on tosiallisesti heikommassa asemassa, esimerkiksi edellä mainittu työnantaja-työntekijä suhde tai yritys-kuluttaja suhde. Lisäksi on syytä huomauttaa, että osa perus- ja ihmisoikeussäännöksistä määrittää korostetusti vain yksilön ja valtion välistä suhdetta, jolloin horisontaalivaikutus ei käytännössä ole mahdollinen. Tällainen on esimerkiksi oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä tai hyvää hallintoa koskeva säännös.⁶

Valtion on siis turvattava perus- ja ihmisoikeudet kaikille sen lainkäyttövallan alaisille henkilöille. Valtion lainkäyttövalta kattaa pääsääntöisesti valtion maantieteellisen alueen sekä ne alueet Suomen rajojen ulkopuolella, jotka kuuluvat Suomen oikeudenkäyttöpiiriin kuten suomalaiset alukset ja Suomen edustustot ulkomailla.⁷ Suomen viranomaiset ovat myös velvollisia kunnioittamaan perus- ja ihmisoikeuksia kaikessa toiminnassaan, myös toimiessaan ulkomailla.⁸

Työntekijöiden ihmisoikeudet

Työntekijöiden ihmisoikeudet määritellään Kansainvälisen työjärjestön (ILO) työelämän peruseriaatteita ja -oikeuksia koskevassa julistuksessa (1998). Julistuksen määrittelemät oikeudet on ilmaistu ILO:n kahdeksassa tärkeimmässä yleissopimuk

5 Hallberg et al. 2011, 86, 134.

6 Hallberg et al. 2011, 136.

7 Tämä ns. sisäinen suvereniteetti on yleinen kansainvälisen oikeuden periaate, jonka mukaan valtiolla on yksinoikeus käyttää julkista valtaa omalla alueellaan. Siitä seuraa myös, että valtio ei yleensä voi käyttää julkista valtaa toisen valtion alueella.

8 Pellonpää 2012, 19–20. Hallberg et al. 2011, 133. Perus- ja ihmisoikeudet voivat poikkeustapauksissa velvoittaa valtioita myös niiden lainkäyttövallan ulkopuolella. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on todennut, että valtion ihmisoikeusvastuu ulottuu alueisiin, jotka ovat kyseisen valtion tehokkaassa hallinnassa. Tällaisia alueita on katsottu olevan esimerkiksi valtion miehitysvallan alaiset toisen valtion alueet, jolloin miehittävän valtion katsottiin olevan vastuussa sen miehitysvallan alla sattuneista teoista.

nessa, joita kutsutaan myös ILO:n ydinsopimuksiksi.⁹ Suomi on ratifioinut kaikki julistuksessa mainitut yleissopimukset ja ne ovat siten osa Suomen kansallista lainsäädäntöä, myös perus- ja ihmisoikeuslainsäädäntöä.

Työntekijöiden ihmisoikeudet ovat:

1. yhdistymisvapaus ja kollektiivisen neuvotteluoikeuden tehokas tunnustaminen
2. kaikenlaisen pakkotyön poistaminen,
3. lapsityövoiman käytön tehokas kieltäminen ja
4. työmarkkinoilla ja ammatinharjoittamisen yhteydessä tapahtuvan syrjinnän poistaminen

ILO:n julistuksen mukaan kaikilla sen jäsenvaltioilla on velvollisuus noudattaa, edistää ja toteuttaa näitä oikeuksia riippumatta siitä, ovatko ne ratifioineet niiden pohjana olevat yleissopimukset.¹⁰ Näistä oikeuksista ensimmäiseen esimerkkitaipaukseen liittyvät erityisesti pakkotyön ja lapsityön kieltäminen samoin kuin ihmiskauppa. Niitä käsitellään seuraavaksi hieman tarkemmin.

Pakkotyö tarkoittaa kaikenlaista työtä tai palvelusta, johon henkilö ei ole vapaaehtoisesti tarjoutunut tai joka teetetään rangaistuksen uhalla. Rangaistuksen uhka ei tarkoita pelkästään fyysisen väkivallan uhkaa vaan voi olla myös psykologista.¹¹ ILO:n pakkotyötä osoittavien indikaattoreiden mukaan seuraavat tilanteet viittaavat pakkotyöhön:¹²

- fyysinen tai seksuaalinen väkivalta tai sillä uhkaaminen,
- työntekijän liikkuvuuden rajoittaminen,
- palkkojen pidättäminen tai kieltäytyminen maksamasta palkkaa ollenkaan,
- passin tai muun henkilöllisyyttä osoittavan asiakirjan takavarikointi ja
- uhkaus ilmiantaa työntekijä viranomaisille

Yritys saattaa syyllistyä pakkotyön käyttöön myös, jos se käyttää vankityövoimaa tai hyötyy muiden käyttämästä vankityövoimasta.

Lapsityön käyttö on kielletty useissa ILO:n yleissopimuksissa, joista tärkeimmät ovat työhön pääsemiseksi vaadittavaa vähimmäisikää säätelevä ILO:n yleissopimus nro 138 vuodelta 1973 ja lapsityön pahimpien muotojen kieltäminen ILO:n yleissopimus nro 182 vuodelta 1999. Lisäksi lasten oikeuksia koskee YK:n lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus (1989, Suomessa 1991), jonka 32 artiklaan mukaan lapsella ei saa teettää työtä, joka haittaa hänen opintojaan tai vahingoittaa hänen terveyttään tai kehitystään.

Lapsityö määritellään yleensä työksi, joka riistää lapsilta lapsuuden ja vahingoittaa heidän kehitystään. Lapsityö on usein henkisesti, fyysisesti, sosiaalisesti ja

9 Kahdeksan tärkeintä yleissopimusta ovat: Nro 29: Pakollinen työ (1930, Suomessa 1935); Nro 87: Ammatillinen järjestäytymisvapaus ja ammatillisen järjestäytymisoikeuden suojeleminen (1948); Nro 98: Järjestäytymisoikeuden ja kollektiivisen neuvotteluoikeuden periaatteiden soveltaminen (1949); Nro 100: Samanarvoisesta työstä miehille ja naisille maksettava sama palkka (1951, Suomessa 1963); Nro 105: Pakkotyön poistaminen (1957, Suomessa 1960); Nro 111: Työmarkkinoilla ja ammatin harjoittamisen yhteydessä tapahtuva syrjintä (1958, Suomessa 1970); Nro 138: Työhön pääsemiseksi vaadittava vähimmäisikä (1973); Nro 182: Lapsityön pahimpien muotojen kieltäminen ja välittömät toimet niiden poistamiseksi (1999).

10 ILO:n julistus, 1 artikla.

11 HE 103/2014 vp.

12 ILO 2005, 19–21.

moraalisesti vaarallista ja haitallista lapsille. Lisäksi se haittaa lasten koulunkäyntiä tai kokonaan estää sen. Pahimmissa muodoissaan lapsityö on orjatyötä, jossa lapset erotetaan perheistään ja pakotetaan työskentelemään vaarallisissa ja terveydelle haitallisissa oloissa epäinhimillisen pitkiä päiviä.

ILO:n sopimusten mukaan työhön pääsemiseksi vaadittava vähimmäisikä on 15 vuotta. Kansallisessa lainsäädännössä voidaan kuitenkin sallia kevyen työn teettäminen 13–15-vuotiailla, kunhan se ei vahingoita heidän kehitystään tai haittaa koulunkäyntiä. Vaarallisen työn teettäminen alle 18-vuotiailla on kokonaan kielletty. Pahimmat lapsityön muodot käsittävät:

- kaikki orjuuden muodot ja orjuuden verrattava käytännöt kuten lapsikauppa, velkaorjuus ja maaorjuus sekä lapsisotilaiden käyttö,
- lapsiprostituution ja -pornografian,
- laittomat toimet kuten huumausainekaupan ja
- työt, jotka luonteensa tai olosuhteidensa vuoksi saattavat olla haitallista lasten terveydelle, turvallisuudelle tai moraalille.

Sekä pakkotyö että lapsityö liittyvät läheisesti ihmiskauppaan, sillä näiden uhrit saattava usein olla myös ihmiskaupan uhreja. Ihmiskauppa on kielletty kansainvälisesti ns. Palermon sopimuksen lisäpöytäkirjassa¹³. Kaikki lisäpöytäkirjan 124 jäsenmaata ovat sitoutuneet säätämään ihmiskaupan rangaistavaksi. Suomi on allekirjoittanut ja ratifioinut sekä yleissopimuksen että sen ihmiskauppaa koskevan lisäpöytäkirjan.¹⁴

Lisäpöytäkirjan määritelmän mukaan ihmiskauppa tarkoittaa

”hyväksikäyttötarkoituksessa tapahtuvaa henkilöiden värväystä, kuljettamista, siirtämistä, kätkemistä tai vastaanottamista voimankäytöllä uhkaamisen tai voimankäytön tai muun pakottamisen, sieppauksen, petoksen, harhaanjohtamisen, vallan väärinkäytön tai haavoittuvan aseman hyödyntämisen avulla, taikka toista henkilöä vallassaan pitävän henkilön suostumuksen saamiseksi annetun tai vastaanotetun maksun tai edun avulla. Hyväksikäyttöksi katsotaan vähintään toisen hyväksikäyttö prostituutiotarkoituksessa tai muut seksuaalisen hyväksikäytön muodot, pakkotyö tai pakollinen palvelu, orjuus tai muu orjuuden kaltainen käytäntö, orjuuden kaltaiset olot tai elinten poistaminen.”¹⁵

Ihmiskaupan uhrin suostumuksella ei ole merkitystä silloin kun se on hankittu yllämainituin keinoin. Alaikäisen värväys, kuljetus, siirtäminen, kätkeminen ja vastaanottaminen hyväksikäyttötarkoituksessa katsotaan aina ihmiskaupaksi vaikka

13 Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen lisäpöytäkirja ihmiskaupan, erityisesti naisten ja lasten kaupan ehkäisemisestä, torjumisesta ja rankaisemisesta.

14 SopS 20/2004. SopS 71/2006.

15 SopS 71/2006.

siihen ei liittyisikään edellä annetun määritelmän mukaista keinoa kuten voimankäyttöä tai petosta.

Lisäpöytäkirja samoin kuin sen pohjana oleva yleissopimus soveltuvat ainoastaan kansainväliseen rajat ylittävään rikollisuuteen ja siihen liittyvään ihmiskauppaan, kun niissä on osallisena järjestäytynyt rikollisryhmä. Suomea sitoo kuitenkin myös Euroopan neuvoston yleissopimus ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta.¹⁶ Se laajentaa rangaistusvaatimuksen koskemaan kaikkia ihmiskaupan muotoja riippumatta siitä, onko ihmiskauppa kansallista vai kansainvälistä ja liittyykö se järjestäytyneeseen rikollisuuteen vai ei.

Ensimmäisessä esimerkissä voi olla kyseessä ihmisoikeusloukkaus. ILO:n yleissopimusten perusteella alhaiset palkat, passien takavarikointi ja tehtaan ovien lukitseminen viittaavat pakkotyöhön. Myös lapsityö on yleensä ihmisoikeusloukkaus. Tehtaan johdon toiminta vastaa Palermon sopimuksen lisäpöytäkirjan määritelmää ihmiskaupasta.

Ympäristöön liittyvät ihmisoikeudet

Toisessa esimerkkitapauksessa keskiössä ovat ympäristöön liittyvät ihmisoikeudet. Ympäristönsuojelu ja luonnon monimuotoisuus ovat ihmisoikeuksina sen verran uusia, että ne eivät sellaisenaan sisälly esimerkiksi YK:n ihmisoikeusjulistukseen. Ne ovat kuitenkin nousseet kansainväliseen keskusteluun viime vuosikymmenten aikana.¹⁷ Oikeus terveelliseen ympäristöön ihmisoikeutena on johdettavissa esimerkiksi oikeudesta terveyteen, ravintoon ja elämään (mukaan lukien tyydyttävään elämänlaatuun). Lisäksi on olemassa sekä oikeudellisesti sitovia että sitomattomia kansainvälisiä sopimuksia, joilla pyritään sääntelemään ympäristöön kohdistuvia haitallisia vaikutuksia. Suomea sitovat ympäristöasioihin liittyen muun muassa Århusin yleissopimus (1998, Suomessa 2004), Euroopan ihmisoikeussopimus (1950, Suomessa 1990) sekä Kioton sopimus (1997, Suomessa 2005).¹⁸

Oikeus terveelliseen ympäristöön on hyvin laaja käsite, ja sitä on mahdoton määrittellä tyhjentävästi. Voidaan ajatella, että toteutuakseen kunnolla oikeus elämään ja terveyteen edellyttää myös tervettä ympäristöä ja esimerkiksi riittävän ravinnon ja puhtaan veden saatavuutta sekä sopivaa asuntoa. Tämän seurauksena ympäristön tilan heikentyminen, luonnon saastuminen tai ympäristötuhot loukkaavat näitä ihmisoikeuksia. Ympäristöön ihmisoikeutena voidaan liittää myös menettelyllisiä oikeuksia, kuten oikeus ympäristöä koskevaan tietoon, oikeus osallistua ympäristölliseen päätöksentekoon ja riittävät oikeussuojakeinot.¹⁹ Voidaan myös ajatella, että ympäristö ihmisoikeutena ei koske vain nyt elävien ihmisten oikeuksia vaan myös

16 SopS 43–44/2012.

17 Ympäristöstä ihmisoikeutena ja sen kehityksestä ks. tarkemmin Heinämäki 2014, 528–533.

18 Ks. lista kansainvälisistä ja alueellisista ympäristösopimuksista UNEP 2004.

19 Heinämäki 2014, 534–535.

tulevia sukupolvia, jolloin ympäristö ihmisoikeutena yhdistyy vahvasti kestäväan kehitykseen ja luonnon monimuotoisuuden turvaamiseen. Lisäksi voidaan suojata luonnon itseisarvoa.²⁰

Suomen perustuslain mukaan vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Tämän voidaan katsoa velvoittavan myös yrityksiä. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöään koskevaan päätöksentekoon. Ympäristöasioihin liittyviä osallistumis- ja vaikutusoikeuksia turvaa erityisesti edellä mainittu Århusin yleissopimus, joka on Suomea oikeudellisesti sitova.

EU:n piirissä ympäristönsuojelu on pitkälti harmonisoitu. Sitä koskee mm. direktiivi teollisuuden päästöistä²¹, joka on Suomessa pantu täytäntöön ympäristönsuojelulailla. Ympäristönsuojelulaki myös ilmentää kansainvälisesti hyväksytyjä ympäristönsuojeluperiaatteita. Ympäristönsuojelulain tarkoituksena on muun muassa ennaltaehkäistä ympäristön pilaantumista, torjua ympäristövahinkoja, turvata terveellinen ja viihtyisä ympäristö, edistää luonnonvarojen kestävää käyttöä sekä parantaa kansalaisten mahdollisuuksia vaikuttaa ympäristöä koskevaan päätöksentekoon. Ympäristövahinkojen korvaamista koskee erillinen laki.²²

Ympäristö ihmisoikeutena on kansainvälisellä tasolla poliittisesti vaikea aihe, eikä toistaiseksi ole onnistuttu luomaan sitovaa ja kattavaa ympäristönsuojelua ja ihmisoikeuksia koskevaa yleissopimusta. Sen sijaan on olemassa useita pääasiassa YK:n oikeudellisesti sitomattomia julistuksia, jotka ilmentävät ympäristönsuojeluun ja ihmisoikeuksiin liittyviä periaatteita. Tällaisia julistuksia ovat esimerkiksi Tukholman julistus (1972), Rion julistus (1992) ja Rio +20 ”Future We Want” Outcome document (2012). Samalla on argumentoitu, että mm. näiden vaikutuksesta ympäristöstä ihmisoikeutena olisi tullut osa velvoittavaa kansainvälistä tapaoikeutta.²³

Alkuperäiskansojen oikeudet liitetään ainakin osittain ympäristöoikeuksiin ja kestäväan kehitykseen, koska niiden perinteiset elinkeinot ovat suoraan riippuvaisia perinteisistä elinalueista, luonnosta ja uusiutuvista luonnonvaroista. Esimerkiksi ympäristötuhot, ympäristön pilaantuminen ja ilmastonmuutos vaikuttavat suoraan alkuperäiskansojen elinehtoihin. Alkuperäiskansaksi katsotaan määrittelytävasta riippuen yleensä sellainen ihmisryhmä, joka on asunut tietyllä alueella ennen nykyisen valtaväestön tuloa sinne. Lisäksi alkuperäiskansoilla on usein kulttuurisia ja yhteiskunnallisia erityispiirteitä, ja ne kokevat itsensä erillisiksi valtaväestöstä.²⁴

Alkuperäiskansojen oikeuksia koskee ILO:n yleissopimus (nro 169) itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoista (1989). Se turvaa alkuperäiskansojen oikeuksia mm. maahan, luonnonvaroihin ja ympäristöön. Suomi ei ole vielä ratifoinut

20 Hallberg et al. 2011, 756.

21 Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi teollisuuden päästöistä (yhtenäistetty ympäristön pilaantumisen ehkäiseminen ja vähentäminen).

22 Kuusiniemi et al. 2013, VII.1.

23 Heinämäki 2014, 533.

24 Koivurova 2014, 246–247. HE 264/2014 vp. <https://ilmasto-opas.fi/fi/ilmastonmuutos/vaikutukset/-/artikkeli/4c7e5a92-9067-46d5-8538-3d0fbb59f9c6/maailman-alkuperaiskansat.html>

yleissopimusta, mutta ratifointiprosessi on ollut vireillä vuodesta 2011. Yleissopimuksen ratifioinnista on marraskuussa 2014 annettu eduskunnalle hallituksen esitys, joka on tämän selvityksen kirjoittamishetkellä valiokuntakäsittelyssä.²⁵ Lisäksi alkuperäiskansojen oikeuksia koskee YK:n julistus alkuperäiskansojen oikeuksista (2007).

Alkuperäiskansojen oikeuksien perustana on periaate niiden itsemääräämiskeudesta. ILO:n yleissopimus muun muassa velvoittaa valtioita ryhtymään erityistoimenpiteisiin alkuperäiskansojen ympäristön suojelemiseksi ja säilyttämiseksi niiden toiveiden mukaisesti. Lisäksi on varmistettava, että alkuperäiskansoilla on mahdollisuus osallistua kaikkiin niitä koskevaan päätöksen tekoon. Sekä ILO:n yleissopimus että YK:n julistus edellyttävät, että valtiot tunnustavat alkuperäiskansojen maanomistus- ja maankäyttöoikeudet. Alkuperäiskansoilla on siten oikeus perinteisiin alueisiinsa eikä niitä saa häätää pois alueilta ilman vapaaehtoista ennakkosuostumusta. Mikäli niin tapahtuu, on alueet ensisijaisesti palautettava tai niistä on maksettava rahallinen korvaus. Myös alkuperäiskansojen oikeudet niiden alueella olevien luonnonvarojen käyttöön, hallintaan ja suojeluun on turvattu. ILO:n yleissopimus tunnustaa kuitenkin, että valtioilla saattaa viime kädessä olla oikeudet maanalaisiin luonnonvaroihin, joiden hyödyntäminen ei pääsääntöisesti kuulu alkuperäiskansojen perinteisiin elinkeinoihin. Neuvotteluelvoite koskee kuitenkin myös niiden hyödyntämistä ja alkuperäiskansoille on mahdollisuuksien mukaan taattava osallisuus niiden tuottamasta hyödystä ja oikeudenmukainen korvaus kaikesta vahingosta, jonka hyödyntäminen voi aiheuttaa.²⁶

ILO:n yleissopimusta koskevan tulkintasuosituksen mukaan

”neuvotteluelvoite koskee viranomaisia. Neuvotteluiden tulee olla säännöllistä menettelyä, jossa asia käsitellään kokonaan ja vilpittömässä mielessä. Niiden tulee olla aitoa viranomaisten ja alkuperäiskansojen väliseen mielipiteen vaihtoon ja ymmärtämykseen sekä keskinäiseen kunnioitukseen perustuvaa vuoropuhelua, jolla pyritään aidosti saavuttamaan yhteinen näkemys. Neuvotteluelvoitteen täyttämiseksi tulee perustaa asianmukaiset kansallisen tason menettelyt, jotka ovat vallitsevia olosuhteita vastaavat. Neuvottelut tulee käydä alkuperäiskansoja edustavien instituutioiden kanssa lainsäädäntöön ja hallinnollisiin toimenpiteisiin liittyvissä asioissa. Neuvotteluiden tarkoituksena tulee olla yhteisymmärrykseen pääseminen tai alkuperäiskansan hyväksynnän saaminen. Neuvotteluelvollisuus ei kuitenkaan sisällä alkuperäiskansan mahdollisuutta veto-oikeuteen neuvottelujen lopputuloksen suhteen.

25 Saamelaiset ovat Suomen ja koko Euroopan ainoa alkuperäiskansa, Suomen oli otettava heidän oikeutensa ja asemansa erityisesti huomioon valmistellessaan ILO:n yleissopimuksen ratifointia. Ks. myös HE 167/2014 vp.

26 Koivurova 2014, 254–259. HE 264/2014 vp.

Yhteisesti sovittujen ratkaisujen aikaansaaminen on silti vuoropuhelun olennaisimpia seikkoja.”²⁷

Toisessa esimerkkitapauksessa voi olla kyseessä ihmisoikeusloukkaus. Siinä on kyse kaivostoiminnan aiheuttamasta ympäristön pilaantumisesta, joka on heikentänyt alueen asukkaiden elinoloja ja vaikuttaa siten muun muassa heidän terveyteensä. Näyttää myös siltä, että alueen asukkaiden, mukaan lukien alueen alkuperäiskansan, osallistumis- ja vaikutusoikeutta heitä koskeviin ympäristöasioihin ei ole turvattu riittävällä tavalla.

Ei-pakottava normisto (soft law)

Pakottavien säännösten lisäksi on olemassa ei-sitovaa oikeutta, jota kutsutaan soft law’ksi. Soft law koostuu pääosin valtioiden samoin kuin mm. EU:n ja YK:n tuottamista instrumenteista, kuten julistuksista, päätöslauselmista, suuntaviivoista, toimintaohjelmista ja ohjesäännöistä, joilla pyritään ohjaamaan eri toimijoiden käyttäytymistä. Näitä ovat esimerkiksi tämän selvityksen taustalla olevat YK:n ohjaavat periaatteet yrityksistä ja ihmisoikeuksista ja useat edellä mainitut ympäristönsuojeluun liittyvät kansainväliset asiakirjat.

Vaikka soft law ei olekaan oikeudellisesti sitovaa, voi sillä olla oikeudellista merkitystä jopa tuomioistuimissa. Näin ollen soft law ei ole oikeudellisesti merkityksentöntä, vaikka siltä puuttuukin varsinainen oikeudellinen sitovuus. Esimerkiksi EU:n oikeudessa soft law voi saada oikeudellista merkitystä siten, että se vaikuttaa direktiivien tai muiden oikeudellisesti sitovien EU-säädösten tulkintaan ja siten myös niiden sisällön määräytymiseen. Kansallisilla tuomioistuimilla on EU-tuomioistuimen oikeuskäytännön mukaan velvollisuus ottaa huomioon myös soft law -instrumenteja, kun ne tulkitsevat kansallista oikeutta EU-säädösten valossa.²⁸

Soft law’lla on merkitystä myös yritysten ihmisoikeusvastuuta koskevissa tilanteissa nykyisen kansainvälisen sääntelyn luonteesta johtuen. Vaikka tässä selvityksessä keskitytään ennen muuta pakottavaan lainsäädäntöön, on syytä todeta, että aiheeseen liittyvä soft law -sääntely on sitä kattavampaa ja ottaa paremmin huomioon ylikansallisen yritystoiminnan erityispiirteet.

YK:n ohjaavat periaatteet

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet muodostavat maailmanlaajuisen standardin, jota kaikkien valtioiden ja yritysten edellytetään

27 Tulkintasuosituksen suomennos HE 167/2014 vp. ILO:n yleissopimuksesta seuraava neuvotteluelvelite on siten merkittävästi laajempi ja kattavampi kuin hallintolain tarkoittama kuuleminen tai tiedonsaantioikeus.

28 Ojanen 2011, 48.

noudattavan. Periaatteet laadittiin YK:n pääsihteerin erityisedustajan professori John Ruggien johdolla ja hyväksyttiin YK:n ihmisoikeusneuvostossa kesäkuussa 2011.²⁹ Ohjaaviin periaatteisiin sisältyy 31 periaatetta, jotka rakentuvat 3 pilarin varaan: valtioiden velvollisuuteen suojella ihmisoikeuksia, yrityksen vastuuseen kunnioittaa ihmisoikeuksia ja yritystoimintaan liittyvien ihmisoikeusloukkausten uhrien saattaminen tehokkaiden korjaavien toimenpiteiden piiriin.³⁰

Vaikka ohjaavat periaatteet luokitellaan soft law'ksi ja siten oikeudellisesti sitomattomaksi, ne rakentuvat olemassa olevien valtioita velvoittavien kansainvälisten ihmisoikeussopimusten varaan, tarkentavat niitä ja antavat eräitä lisäsuosituksia. Näin ollen voidaan sanoa, että ohjaavien periaatteiden noudattaminen ei viime kädessä ole vapaaehtoista, vaikka itse periaatteisiin ei sisällykään oikeudellista valvontamekanismia.

Periaatteiden mukaan valtioilla on velvollisuus suojella ihmisoikeuksia kolmansien osapuolten, myös yritysten, loukkauksilta. Tämä edellyttää valtioilta asianmukaisia toimia tällaisten loukkausten estämiseksi, tutkimiseksi, rankaisemiseksi ja korjaamiseksi. Tällaiset toimet tarkoittavat esimerkiksi poliittisia ja lainsäädännöllisiä toimia sekä toimenpiteitä, joilla varmistetaan muun muassa yhdenvertaisuus lain edessä, oikeudenmukainen oikeudenkäyttö ja oikeusvarmuus. Valtioiden on myös osoitettava selvästi, että kaikkien niiden alueille ja lainkäyttöalueille sijoittuneiden yritysten odotetaan kunnioittavan kaikessa toiminnassaan ihmisoikeuksia.

Ohjeiden mukaan yrityksillä on valtioiden velvollisuudesta itsenäinen vastuu kunnioittaa kaikkia kansainvälisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia, jotka ilmenevät edellä mainituista ihmisoikeussopimuksista. Yritysten on toimittava huolellisuusperiaatteen mukaisesti ja vältettävä loukkaamista ihmisoikeuksia sekä puuttuttava toimintansa kielteisiin ihmisoikeusvaikutuksiin. YK:n laatimassa, yritysten vastuuta kunnioittaa ihmisoikeuksia koskevassa tulkintaoppaassa todetaan yksiselitteisesti, että ihmisoikeuksien kunnioittaminen ei ole yrityksille vapaaehtoista.³¹ Tavallisesti yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia seuraa kansallisesta lainsäädännöstä, joka yleensä vastaa kansainvälisiä ihmisoikeusnormeja. Vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia on kuitenkin maailmanlaajuinen vaatimus, joka koskee yrityksiä riippumatta siitä, missä ne toimivat. Se on myös riippumaton yksittäisen valtion valmiuksista tai halukkuudesta täyttää omat ihmisoikeuksia koskevat velvollisuutensa ja valvoa yritysten toimia. Ohjeiden mukaan yritysten vastuu ulottuu myös niiden oman toimintansa ulkopuolelle. Niillä on velvollisuus arvioida sopimus-kumppanien toimintaa esimerkiksi hankintaketjuissa ja reagoida niissä havaittuihin puutteisiin. Ohjeita koskevassa tulkintaoppaassa korostetaan, että vastuun laiminlyönnistä voi aiheutua yrityksille oikeudellisia, taloudellisia ja maineeseen liittyviä

29 Yhdistyneet kansakunnat 2014, 6.

30 Ohjaavat periaatteet löytyvät suomennettuna Työ- ja elinkeinoministeriön sivuilta: Yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet: Yhdistyneiden kansakuntien "suojele – kunnioita – korjaa" -kehiksen täytäntöönpano. YK on julkaissut myös ohjaavien periaatteiden toista pilaria eli yritysten vastuuta koskevan tulkintaoppaan, jonka Ihmisoikeuskeskus on suomentanut. Yhdistyneet kansakunnat: Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia. Tulkintaopas.

31 Yhdistyneet kansakunnat 2014, 14.

seurauksia. Vaarantamalla ihmisoikeudet yritys saattaa vaarantaa myös omat pitkäaikaiset intressinsä.³²

Ohjeiden mukaan valtioiden tulee taata yritystoimintaan liittyvien ihmisoikeusloukkausten uhreille pääsy tehokkaiden oikeussuojakeinojen piiriin. Nämä keinot voivat olla joko pakottavia, kuten rikos- tai siviilikanne, tai soft law -tyyppisiä, kuten anteeksipyyntö tai hallinnan tai arvon palauttaminen (restituutio).³³

Yritysten yhteiskuntavastuu

YK:n ohjaavat periaatteet eivät sinänsä ole mitään uutta, sillä yritysten yhteiskuntavastuuta on pyritty sääntelemään erilaisilla toimintaohjeilla ja periaatteilla jo pitkään. Yrityksen yhteiskuntavastuuksi tai yritysvastuuksi (Corporate Social Responsibility, CSR) kutsutaan yritysten (yleensä vapaaehtoista) velvollisuutta toimia vastuullisesti ympäröivässä yhteiskunnassa ja mm. kunnioittaa ihmisoikeuksia ja suojata ympäristöä.³⁴ Yhteiskuntavastuusta on mitä enenevässä määrin tullut yritysten maineeseen ja menestymiseen vaikuttava kilpailutekijä, ja monet yritykset ovat omasta aloitteestaan käynnistäneet omia yhteiskuntavastuuohjelmiaan ja sitoutuneet kansainvälisiin yhteiskuntavastuuperiaatteisiin.³⁵

Kansainvälisiä yrityksille suunnattuja ohjeistoja ja käytännesääntöjä ovat mm. ILO:n monikansallisia yrityksiä koskeva julistus (1977, päivitetty 2000), OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille (1976, päivitetty 2011), YK:n Global Compact -aloite (2000) ja ISO:n standardi 26000 (2010). Nämä kaikki ovat oikeudellisesti sitomatonta soft law -sääntelyä, mutta OECD:n toimintaohjeiden noudattamiseksi on perustettu kansallinen yhteyselin (National Contact Point, NCP), joka voi ottaa yksittäistapauksissa kantaa siihen, onko toimintaohjeisiin sitoutunut yritys toiminut niiden mukaisesti. Suomen kansallisenä yhteyselimenä toimii työ- ja elinkeinoministeriö yhdessä yhteiskunta- ja yritysvastuun neuvottelukunnan kanssa. Yhteyselin neuvottelee asianosaisten kanssa ja tarvittaessa antaa suosituksia toimintaohjeiden soveltamisesta. Toimintaohjeiden oikeudellisesti sitomattomasta luonteesta johtuen yritykselle ei kuitenkaan voi aiheutua varsinaisia oikeudellisia seuraamuksia, kuten sakkoa tai hallinnollisia seuraamuksia, niiden rikkomisesta.³⁶

Esimerkkitapauksissa voi olla kyse myös soft law -normiston loukkauksista ennen muuta ympäristöoikeuksiin liittyen.

32 Yhdistyneet kansakunnat 2014, 15.

33 Yhdistyneet kansakunnat 2014, 10.

34 Ks. yleisemmin yritysten yhteiskuntavastuusta ja ihmisoikeuksista yritystoiminnassa Kouros – Vainio 2014, 504–527.

35 Yritysten yhteiskuntavastuu käsittää paljon muitakin vastuullisen yritystoiminnan osa-alueita kuin vain ihmisoikeuksien kunnioittamisen. Esimerkiksi veronmaksu, rahanpesun torjuminen, vastuullinen sijoitustoiminta, kuluttajansuoja, eettinen markkinointi ja corporate governance ovat nekin osa vastuullista yritystoimintaa.

36 Liukkunen 2005, 98. OECD:n toimintaohjeet 2011, 41–42. www.tem.fi/yritykset/yhteiskuntavastuu/yhteiskuntavastuun_ohjeet_ja_periaatteet

2 Voiko yritys loukata ihmisoikeuksia?

Yleistä yritystoimintaan liittyvistä ihmisoikeusloukkauksista

Yritystoimintaan liittyvän ihmisoikeusloukkauksen on katsottu voivan syntyä esimerkiksi seuraavilla tavoilla:³⁷

- Yritys voi omassa toiminnassaan loukata ihmisoikeuksia. Tällaisissa tilanteissa yrityksen johto tai henkilökunta on suoraan syyllistynyt loukkaukseen.
- Yritys voi myötävaikuttaa loukkaukseen omalla toiminnallaan, joko suoraan tai jonkin ulkopuolisen toimijan välityksellä. Yritys on esimerkiksi myynyt tavaroita, teknologiaa tai palveluja, joita on käytetty ihmisoikeusloukkauksen välineenä. Yritys on lisäksi voinut avustaa ihmisoikeuksien loukkaajia esimerkiksi taloudellisesti tai logistisesti. Se on voinut avustaa myös antamalla tietoja, esimerkiksi ammattiliittojen jäsenyydestä, jotka ovat aiheuttaneet, edesauttaneet tai pahentaneet loukkauksia.
- Yritys on myös voinut olla osallisena ihmisoikeusloukkaukseen liiketoimintasuhteensa kautta ilman, että se on itse loukannut tai myötävaikuttanut loukkaukseen. Yritys on esimerkiksi saattanut investoida sellaiseen projektiin, johon tiedetään liittyvän ihmisoikeusloukkauksia.

Yrityksen toimintaan liittyvissä ihmisoikeusvelvoitteissa voidaan erottaa sisäinen ja ulkoinen ulottuvuus. Sisäinen ulottuvuus koskee lähinnä työoikeudellisia kysymyksiä, kuten työntekijöiden kohtelua, työoloja, työturvallisuutta ja työntekijöiden ihmisoikeuksia kuten pakko- ja lapsityön kieltoa, työntekijöiden yhdistymisvapautta ja syrjinnän kieltoa. Näistä on kysymys ensimmäisessä esimerkkitapauksessa.

Yritysten ihmisoikeusvelvoitteiden ulkoinen ulottuvuus puolestaan kattaa yrityksen muut ihmisoikeusvelvoitteet suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan. Niitä ovat esimerkiksi erilaiset ympäristöön liittyvät kysymykset kuten ympäristönpilaamiskielto ja alkuperäiskansojen oikeudet. Näistä on puolestaan kysymys toisessa esimerkkitapauksessa.

Rajat ylittävään yritystoimintaan ja erityisesti yritysten velvollisuuteen kunnioittaa kaikkia ihmisoikeuksia kaikkialla maailmassa liittyy monenlaisia ongelmia. Eräs ongelma voi johtua siitä, että maassa, jossa yritys toimii, on heikompi ihmisoikeussuojan taso kuin yrityksen kotimaassa. Vähintään yhtä suuri ongelma voi olla se, että vaikka ihmisoikeuksia olisi suojattu kohdemaan lainsäädännöllä ja kansainvälisillä sopimuksilla, käytännössä niiden toteutumista valvotaan puutteellisesti.

37 Yhdistyneet kansakunnat 2014, 16–17. Zerk 2014, 16.

Ääritapauksessa voi olla niin, että jopa kohdemaan viranomaiset saattavat itsekin syyllistyä ihmisoikeusloukkauksiin.

Mikä on suomalainen yritys?

Suomen lainsäädännön mukaan yritys on suomalainen, kun sillä on kotipaikka Suomessa ja se on rekisteröity kaupparekisteriin. Samaten konserni on suomalainen, kun sen emoyhtiöllä on kotipaikka Suomessa ja se on täällä rekisteröity kaupparekisteriin.

Rajat ylittävälle, eli monikansalliselle yritystoiminnalle, on tyypillistä sen moni-
muotoisuus. Kattavaa tilastotietoa ulkomaille suuntautuvasta yritystoiminnasta on vaikea saada.

Todettakoon kuitenkin, että Suomessa on noin 350 000 yritystä (v. 2013), joista vain noin 0,2 % (noin 500) on suuryrityksiä eli yrityksiä, jotka työllistävät yli 250 henkilöä. Kuten alla käy ilmi, suurin piirtein samalla määrällä suomalaisista yrityksistä oli liiketoimintaa ulkomailla tytäryhtiön tai sivuliikkeen muodossa, joskaan tämä yritysryhmä ei ole täysin yhteneväinen suuryritysten ryhmän kanssa.

Tilastokeskuksen keräämistä tiedoista käy ilmi, että 716 suomalaista yritystä harjoitti vuonna 2012 liiketoimintaa 4338 ulkomaisessa tytäryhtiössä tai sivuliikkeessä. Luku on hieman pienempi kun tarkastellaan pelkästään sellaisia suomalaisia konserneja, joiden emoyhtiö eli ylin määräysvalta on Suomessa ja niiden ulkomaisia tytäryhtiötä. Tällaisia yrityksiä oli 549, joilla oli yhteensä 4195 ulkomaista tytäryhtiötä. Ulkomaista liiketoimintaa oli 119 maassa. Tytäryhtiötoiminta ulkomailla keskittyi Eurooppaan ja Aasiaan, kun tarkastellaan henkilöstön määrää. Henkilöstöä oli ulkomailla yhteensä runsaat 570 000 henkilöä, joista noin kolmasosa työskenteli EU 15 -maissa, noin neljäsosa Aasiassa ja Oseaniassa ja noin kuudesosa EU 27 -maissa. Euroopan ulkopuolista henkilöstöä oli siis noin 143 000 henkilöä. Yksittäisistä maista eniten henkilöstöä oli Kiinassa, Ruotsissa, Venäjällä ja Intiassa.³⁸

Suomalaisten yritysten ulkomaisista alihankkijoista ei ole saatavilla samantyyppistä kattavaa tilastotietoa. Finnwatchin raportti kotimaisten vaateyritysten

38 Luvut perustuvat osittain tilastokeskukselta suoraan saatuihin lukuihin ja osittain Tilastokeskuksen internet-sivuilta löytyviin tietoihin. Nämä luvut sisältävät myös suomalaisten yritysten ulkomaiset sivuliikkeet. Tilastokeskus 2011. Vertailun vuoksi todettakoon, että suomalaisilla yrityksillä näyttäisi olevan suhteellisen vähän yritystoimintaa ulkomailla kun verrataan Ruotsiin ja Tanskaan. Ruotsissa tehdystä selvityksestä käy ilmi, että 2628 ruotsalaisella konsernilla oli ulkomainen tytäryhtiö. Selvityksestä ei näytä käyvän ilmi ulkomaisten tytäryhtiöiden kokonaismäärä. Ruotsalaisten konsernien ulkomaiset tytäryhtiöt työllistivät yhteensä 1,27 miljoonaa henkilöä. 55 % ulkomaisesta henkilöstöstä oli Euroopassa, noin neljäsosa Pohjois- ja Etelä-Amerikassa ja 16 % Aasiassa. Yksittäisistä maista eniten toimintaa oli Norjassa, Suomessa, Tanskassa, Saksassa, Yhdysvalloissa ja Kiinassa. Tiiliväxtanalys 2014. Tanskan tilastokeskuksen tiedoista käy ilmi, että tanskalaisilla yrityksillä oli 11 990 ulkomaista tytäryhtiötä, jotka työllistivät 1,28 miljoonaa henkilöä ulkomailla. Näistä selvästi suurin osa, noin 70 % oli Euroopassa, mutta esimerkiksi Aasiassa oli 1 468 tytäryhtiötä ja noin 375 000 työntekijää. Statistics Denmark.

yhteiskuntavastuusta antaa kuitenkin jonkinlaista viitettä hankintaketjujen monimutkaisuudesta ja alihankkijoiden suuresta määrästä. Lähes kaikilla tutkituilla vaateyrityksillä oli ulkomaisia alihankintayrityksiä Euroopan ulkopuolella. Esimerkiksi yksi keskisuuri vaatekauppakettu ilmoitti hankkivansa tuotteensa noin 400 eri tehtaasta ja yli 200 eri tavarantoimittajalta. Lisäksi vaateyritykset tekevät ostoja muun muassa agenttien kautta, maahantuojilta, brändien edustajilta ja ostoryhmittymiltä.³⁹

Suomalaisella yrityksellä on lukuisia eri mahdollisuuksia toimia ulkomailla, yritys voi esimerkiksi toimia ulkomailla suoraan kiinteän toimipaikan kautta tai tytäryhtiön kautta. Kiinteällä toimipaikalla ei ole erillistä oikeushenkilöllisyyttä vaan se on suoraan suomalaisen yrityksen määräysvallassa.⁴⁰ Tytäryhtiö puolestaan on emoyhtiöstä erillinen oikeushenkilö, joka voi olla kokonaan tai osittain emoyhtiön omistuksessa ja määräysvallassa. Yritys voi myös teettää myymänsä tuotteet ulkomaisilla alihankkijoilla. Erityisesti useammasta alihankkijasta koostuvat alihankintaketjut voivat usein muodostua monimutkaisiksi ja vaikeasti jäljitettäviksi. Selvityksessä paneudutaan kahteen tapaukseen: suomalaisten yritysten ulkomaisiin tytäryhtiöihin ja suomalaisten yritysten ulkomaisiin alihankintaketjuihin. Molemmissa vastuun johtaminen suomalaiseen (emo)yritykseen aiheuttaa monia ongelmia.

Suomalaisen yrityksen vastuu ihmisoikeusloukkauksista

Yleinen lähtökohta on, että kun suomalainen yritys toimii suoraan ulkomailla kiinteän toimipaikan kautta, se on oikeudellisessa vastuussa lainvastaisista tai vahingollisista toimistaan jäljempänä esitettävien perusteiden. Tällaisen yrityksen toiminnassa tehdyt ihmisoikeusloukkaukset ovat ainakin teoriassa yksinkertaisimpia saada suomalaisen tuomioistuimen käsiteltäväksi.

Koska selvityksen kohteena on se, miten suomalainen lainsäädäntö soveltuu suomalaisten yritysten ulkomailla tekemiin ihmisoikeusloukkauksiin, on asian yksinkertaistamiseksi oletettu, että suomalainen yritys on jollain tapaa osallinen ihmisoikeusloukkaukseen tai tiennyt siitä, vaikka itse loukkaus on tapahtunut tytäryhtiön tai alihankkijan toiminnassa. Näin ollen pyritään tarkastelemaan sitä, voidaanko suomalainen yritys saada vastuuseen, millä perusteilla ja mitä ongelmia vastuunjakoon liittyy. On myös syytä todeta, että suomalainen yritys ei yleensä ole vastuussa loukkauksesta, jonka tekemiseen se ei millään tavalla ole osallinen, vaikka loukkaus olisi tapahtunut esimerkiksi sen tytäryhtiön toiminnassa.

39 Moilala 2010.

40 Ulkomailla sijaitseva kiinteä toimipaikka voi olla esimerkiksi sivuliike, toimisto, teollisuuslaitos, tuotantolaitos, työpaja tai käytössä oleva kaivos, louhos tai soranottoaika. Verohallinto 2013, 268. Tilastokeskus 2011.

Vastuu tytäryhtiöstä

Tilanteissa, joissa suomalainen yritys on emoyhtiö ja ulkomailla toimiva yritys sen tytäryhtiö, on omaa säännöstöä. Nykyiseen osakeyhtiölakiin ei sisälly emo- ja tytäryhtiön määritelmää, vaan sen mukaan yritys on emoyhtiö, mikäli sillä on kirjanpitolain tarkoittama määräysvalta toisessa yrityksessä. Kirjanpitolain mukaan tällainen määräysvalta syntyy silloin:

- kun yrityksellä on yli puolet kohdeyrityksen kaikkien osakkeiden tuottamasta äänimäärästä,
- kun yrityksellä on oikeus nimittää tai erottaa enemmistö kohdeyrityksen hallituksesta,
- kun yritystä johdetaan yhteisesti kohdeyrityksen kanssa, tai
- jos yritys muulla tavoin tosiasiallisesti käyttää määräysvaltaa kohdeyrityksessä.⁴¹

Yhdessä emoyhtiö ja sen tytäryhtiö tai tytäryhtiöt muodostavat konsernin. Määritelmä toteutuu myös esimerkiksi silloin kun yrityksellä yhdessä yhden tai useamman tytäryrityksen kanssa on määräysvalta kohdeyrityksessä.⁴²

Osakeyhtiölaki sääntelee osakeyhtiön toimintaa. Osakeyhtiö on osakkeenomistajistaan erillinen oikeushenkilö ja sen varallisuus on erillään osakkeenomistajien varallisuudesta. Näin ollen osakkeenomistajat ovat vastuussa yhtiön velvoitteista ainoastaan yhtiöön sijoittamansa pääoman määrällä. Tämä koskee myös konsernisuhteessa olevia yrityksiä. Jokainen konserniin kuuluva yritys muodostaa oman itsenäisen varallisuusosakeyhtiön yksikkönsä, joka on emoyhtiön määräysvallasta riippumatta lähtökohtaisesti yksin vastuussa omista velvoitteistaan.

Suomen lainsäädännössä on kuitenkin tiettyjä toimintoja koskevien velvoitteiden kohdalla poikettu emoyhtiön rajoitetun vastuun pääsäännöstä. Tällaista sääntelyä sisältyy esimerkiksi lakiin ympäristövahinkojen korvaamisesta, ympäristönsuojelulakiin, kilpailulakiin ja konkurssilakiin. Esimerkiksi ympäristövahinkolain 7 §:n mukaan korvausvelvollisuus on muun muassa sillä, jonka harjoittamassa toiminnasta ympäristövahinko johtuu tai joka on rinnastettavissa toiminnanharjoittajaan. Pykälän 2 momentissa säädetään, että rinnastamista arvioitaessa on otettava huomioon henkilön määräysvalta, hänen taloudelliset suhteensa toiminnan harjoittajaan ja hänen toiminnasta tavoitteleman taloudellisen etu. Ympäristövahinkolain esitöiden mukaan rinnastaminen aktualisoituu esimerkiksi tilanteessa, jossa tosiasiallisesti jätteiden tuottajan välikätenä toimiva yhteisö tai henkilö suorittaa ympäristövahinkoa aiheuttavaa jätteiden hävitystä jonkun muun lukuun. Silloin on perusteltua ulottaa vastuu myös jätteiden tuottajaan. Sama koskee tapausta, jossa oikeushenkilöstä erillinen, mutta todellisuudessa epäitsenäinen yhteisö, esimerkiksi tytäryhtiö, muulla tavoin toimii tosiasiallisesti toisen lukuun.⁴³

41 Kirjanpitolaki 1 luku 5 §.

42 Kirjanpitolaki 1 luku 6 §, Osakeyhtiölaki 8 luku 12 §.

43 HE 165/1992 vp.

Myös ympäristönsuojelulaissa määritellään toiminnanharjoittajaksi luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, joka harjoittaa pilaantumisen vaaraa aiheuttavaa toimintaa tai joka tosiasiallisesti määrää toiminnasta.⁴⁴ Määritelmä vastaa vanhassa ympäristönsuojelulaissa olevaa määritelmää.⁴⁵ Vanhan ympäristönsuojelulain esitöissä todetaan, että

”säännöksen tarkoituksena on, ettei pelkällä yhtiöoikeudellisella järjestelyllä eriytettyä toimintaa pidettäisi itsenäisenä toimintana toiminnanharjoittajaa määriteltäessä. Esimerkiksi teollisuuslaitoksen jäteveden puhdistamon toiminnan eriyttäminen tuotantotoimintaa harjoittavasta yhtiöstä ei välttämättä merkitsisi, että jätevesipäästöistä vastaisi yksin puhdistamoyhtiö. Keskeistä olisi, kuka tai mikä taho ohjaa toiminnan toteuttamista käytännössä. Toiminnanharjoittajaksi ei kuitenkaan katsottaisi sellaisenaan esimerkiksi rahoittajaa. Säännöksessä tarkoitettun määräysvallan tulisi olla välitöntä ja erillisillä toiminnanharjoittajilla tulisi olla tekninen tai muunlainen tuotannollinen yhteys toistensa toimintaan. Esimerkiksi öljy-yhtiö, joka myy polttonesteitä ja tuotteita edelleen myytäväksi itsenäisille yrittäjille, ei olisi sellaisenaan toiminnanharjoittaja. Jos yhtiö edellyttää käytettäväksi teknisiä laitteita ja järjestelyjä, joihin yrittäjällä ei olisi oikeutta vaikuttaa, öljy-yhtiö voisi rinnastua toiminnanharjoittajaan.”⁴⁶

Suomen kilpailuoikeus perustuu pääosin Euroopan unionin oikeudelle. EU:n kilpailuoikeudessa lähtökohtana on, että yrityksen käsitettä on tulkittava siten, että se tarkoittaa taloudellista yksikköä, vaikka kyseinen yksikkö muodostuisi juridisesti useammasta kuin yhdestä luonnollisesta tai oikeushenkilöstä.⁴⁷ Emo- ja tytäryhtiön katsotaan siten muodostavan yhden taloudellisen yksikön, mikäli tytäryhtiö ei päätä itsenäisesti toimistaan, vaan noudattaa olennaisilta osin emoyhtiön sille antamia ohjeita.⁴⁸ Kansallisella lainsäädännöllä tai yritysten omalla tulkinnalla emo-tytäryhtiö suhteesta ei ole merkitystä asian arvioinnissa vaan sillä, voidaanko emoyhtiön katsoa vaikuttavan ratkaisevasti tytäryhtiönsä markkinakäyttäytymiseen. Euroopan unionin tuomioistuimien on katsonut, että emoyhtiön voidaan olettaa käyttävän ratkaisevaa vaikutusvaltaa ainakin silloin, kun emoyhtiö omistaa tytäryhtiön kokonaisuudessaan.⁴⁹ Mikäli tytäryhtiö ei ole täysin emoyhtiön omistuksessa, on määräysvallan luonne arvioitava tapauskohtaisesti ottamalla huomioon sellaiset emo- ja tytäryhtiön taloudelliset, organisatoriset ja oikeudelliset yhteydet, jotka sitovat tytäryhtiön emoyhtiöön. Esimerkiksi tytäryhtiön toiminta markkinoilla on yksi tekijä kokonaisarvioinnissa.⁵⁰ Myös kilpailusäännösten rikkomisen seurauksena langetettu sakko

44 Ympäristönsuojelulaki 1 luku 5 §:n 8 kohta.

45 Vanha ympäristönsuojelulaki 3 luku 1 §:n 5 kohta.

46 HE 84/1999 vp.

47 Asia 170/83 Hydrotherm v. Compact, kohta 11. Ks. myös Leivo et al. 2012, 123–124.

48 Asia T-102/92 Viho v. komissio, kohta 51.

49 Asia C-97/08 Akzo Nobel, tuomion kohdat 60–65.

50 Komission päätös 88/84 ARG/Unipart, kohta 25.

voidaan kohdistaa rikkomukseen syyllistyneeseen tytäryhtiöön, sen emoyhtiöön tai molempiin yhteisvastuullisesti.⁵¹

Lisäksi Suomen oikeus tuntee ainakin jossain määrin mahdollisuuden vastuun samastukseen eli osakeyhtiöiden erillisyyden syrjäyttämiseen välittömästi sovelletavan säännöksen puuttuessa. Vastuun (suora) samastus tarkoittaa käytännössä esimerkiksi emoyhtiön asettamista vastuuseen tytäryhtiöiden velvoitteista osakkeenomistuksen perusteella. Käytännössä vastuun samastus on mahdollista yksittäistapauksissa kokonaisarvostelun pohjalta ja sen on oikeuskirjallisuudessa katsottu edellyttävän jonkinasteista osakeyhtiömuodon väärinkäyttöä tai muita olosuhteita, joiden johdosta rajoitetun vastuun pääsäännöstä kiinni pitäminen johtaisi kohtuutomaan lopputulokseen. Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa suhtaudutaan vastuun samastukseen kuitenkin varautuneesti.⁵²

Vastuu alihankkijasta

Vastuukysymys monimutkaistuu entisestään, kun yritysten välillä ei ole oikeudellista määräysvaltasuhdetta vaan ne toimivat esimerkiksi sopimukseen perustuvassa alihankintasuhhteessa keskenään.

Yritysten alihankinta- ja tuotantoketjut ovat usein pitkiä ja monimutkaisia ja saattavat kulkea usean valtion läpi. Yksi liike myy vain itse valmistuttamia tuotteita kun taas toinen myy ainoastaan kansainvälisten brändien tuotteita. Tuotannossa käytettyjen raaka-aineiden alkuperää ja ketjun alkupään tuotanto-olosuhteita voi olla lähes mahdotonta tai ainakin hyvin kallista ja epätarkoituksenmukaista valvoa. Mitä pidempi ja monimutkaisempi alihankkijaketju on, sitä vähemmän yrityksen voidaan edes olettaa tietävän ketjun alkupäässä tapahtuvista ihmisoikeusloukkauksista.

Lainsäädäntö ei yleensä anna mahdollisuutta asettaa yritystä oikeudelliseen vastuuseen toisen, siitä täysin erillisen yrityksen, eli esimerkiksi alihankkijan toiminnassa tapahtuneista ihmisoikeusloukkauksista. Yrityksillä ei myöskään yleensä ole oikeudellista velvoitetta varmistaa, että sen alihankkijan toiminnassa noudatetaan ihmisoikeuksia. Voidaan tosin katsoa, että yritysten velvollisuudesta kunnioittaa ihmisoikeuksia omassa toiminnassaan ja monikansallista yritystoimintaa koskevasta soft law'sta seuraa yrityksille ennen muuta moraalinen paine vastuulliseen liiketoimintaan, jonka yksi osa-alue on varmistaa, ettei yrityksen käyttämissä toimitusketjuissa esiinny ihmisoikeusloukkauksia.

51 Leivo et al. 2012, 308.

52 Laine 2011, 163–176. Myllymäki 2014, 37. Siltala 2008. Villa et al. 2014, 207.

Arvioitaessa yrityksen vastuuta esimerkkitapausten valossa voidaan edellä tarkastellun perusteella todeta, että keskeistä suomalaisen yrityksen vastuuseen saattamiselle on se, millä tavoin se harjoittaa toimintaansa ulkomailla.

Ensimmäisessä esimerkkitapauksessa on jätetty auki suomalaisen vaateyrityksen ja ulkomaisen vaatetehtaan välinen suhde. Mikäli tehdas on suomalaisen yrityksen kiinteä toimipiste, on yritys itse vastuussa tehtaan toiminnassa tehdyistä ihmisoikeusloukkauksista. Todennäköisesti kyseessä olisi kuitenkin vaateyrityksen alihankkija, joka on vaateyrityksestä täysin erillinen oikeushenkilö. Nykyisen lainsäädännön perusteella vaateyritystä ei voida saada oikeudelliseen vastuuseen sen alihankkijan toiminnassa tehdyistä ihmisoikeusloukkauksista. Lisäksi, mitä enemmän välikäsiä vaateyrityksen ja vaatetehtaan välillä on, eli mitä pidempi alihankintaketju on, sitä vähemmän vaateyrityksen voidaan edes olettaa tietävän tai ottavan selvää tehtaan toimintaolosuhteista.

Yksi mahdollinen jatkoselvityksen aihe onkin, voidaanko yrityksille asettaa jonkinlainen velvoite varmistaa, että ne eivät käytä alihankkijoita, jotka syyllistyvät vakaviin ihmisoikeusloukkauksiin.

Toisessa esimerkissä on kyseessä suomalaisen yrityksen ulkomainen tytäryhtiö. Kuten edellä on todettu, emoyhtiö ja tytäryhtiö ovat pääsääntöisesti erillisiä oikeushenkilöitä, eikä emoyhtiö ole oikeudellisessa vastuussa edes sen täysin omistaman tytäryhtiön toimista. Tästä pääsäännöstä näyttäisi kuitenkin olevan mahdollista poiketa useissakin tapauksissa silloin, kun erityislainsäädännön asettamat edellytykset täyttyvät sekä poikkeuksellisesti jopa ilman suoraan soveltuvaa säännöstä.

Lisäselvitystä kaivattaisiinkin siitä, millä edellytyksillä emo- ja tytäryhtiön samastus soveltuisi, tai voitaisiinko kilpailulainsäädännön taloudellisen yksikön määritelmää soveltaa myös ihmisoikeusloukkauksia koskevissa tilanteissa. Joka tapauksessa on ongelmallista, että lainsäädäntö käytännössä antaa yrityksille mahdollisuuden yritysjärjestelyjen avulla välttää vastuun ihmisoikeusloukkauksista.

On myös syytä kiinnittää huomiota siihen, että toisessa esimerkkitilanteessa vastuu asukkaiden kuulemisesta on ollut kohdemaan viranomaisilla, ja että yritys on luultavasti toiminut viranomaisten ohjeiden mukaan. Yritys ei luonnollisesti ole vastuussa viranomaisten tekemistä ihmisoikeusloukkauksista. Tässä on kyse osittain samasta kysymyksestä kuin alihankintaketjujen kohdalla; sen pohtimisesta, pitäisikö yrityksellä olla velvollisuus varmistaa, että ne eivät tee yhteistyötä myöskään sellaisten valtiollisten toimijoiden kanssa, joiden ihmisoikeusloukkauksista se on tietoinen.

3 Millä perusteella yritykset voidaan saattaa vastuuseen ihmisoikeusloukkauksista Suomessa?

On todettu, että myös yritys voi syyllistyä ihmisoikeusloukkauksiin. Seuraavaksi tarkastellaan millä perusteilla yritys voi joutua näistä loukkauksista siviili- tai rikosoikeudelliseen vastuuseen Suomessa. Edellytyksenä tietysti on, että vastuu ihmisoikeusloukkauksista on edellisessä jaksossa kuvatulla tavalla saatu liitettyä suomalaisen yritykseen. Yrityksen saattamiseksi vastuuseen Suomessa liittyy kaksi keskeistä ongelmaa. Ensinnäkin se, että kyseessä on yritys eli oikeushenkilö ja toiseksi se, että Suomen lainsäädännön soveltamisala on pääsääntöisesti rajoitettu Suomen alueelle.

Lain ja oikeuspaikan valinta

Kansainvälistä yksityisoikeutta tarvitaan silloin, kun tulee ratkaistavaksi minkä valtion lain alaisuuteen jokin kansainvälinen oikeussuhde kuuluu.⁵³ Oikeussuhdetta voidaan pitää kansainvälisenä, kun sillä on oikeudellisesti merkityksellinen liittymä useampaan kuin yhteen valtioon. Ennen kuin tietty riita-asia voidaan ratkaista tuomioistuimessa, on selvitettävä, onko suomalainen tuomioistuin ylipäänsä toimivaltainen tutkimaan asian. Mikäli näin on, on vielä ratkaistava, minkä valtion lakia riita-asiaan sovelletaan. Ratkaisu sovellettavasta laista tehdään tiettyjen lainvalintasääntöjen (jotka nykyään ovat pitkälti EU-sääntelyä) perusteella. Sovellettava aineellinen lainsäädäntö ei välttämättä ole tuomioistuinten laki.⁵⁴

Suomessa ja EU-maiden välillä tuomioistuinten toimivaltaa eli oikeuspaikkaa siviili- ja kauppaoikeuden alalla sääntelee ns. Bryssel I -asetus.⁵⁵ Sen perusteella toimivalta on sen EU-maan tuomioistuimella, missä riita-asian vastaajalla on kotipaikka. Yritysten kotipaikka määräytyy niiden sääntömääräisen kotipaikan, keskushallinnon tai päätoimipaikan sijainnin mukaan. EU-maan tuomioistuimen toimivalta määräytyy Bryssel I -asetuksen mukaan myös tilanteissa, joissa jutun kantaja on EU:n ulkopuolisesta maasta, kunhan vastaajan kotipaikka on jossain EU-maassa.

Tapauksessa, jossa vahingonkorvaus- tai muu siviilioikeudellinen vastuu ulkoilla tapahtuneesta ihmisoikeusloukkauksesta on johdettavissa suomalaisen yritykseen, voidaan kanne yritystä vastaan nostaa suomalaisessa tuomioistuimessa

53 Liukkunen 2006, 339.

54 Liukkunen 2012, 1–2.

55 Neuvoston asetus tuomioistuimen toimivallasta sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla.

riippumatta kantajan kansalaisuudesta tai kotipaikasta sekä riippumatta esimerkiksi vahingonkorvauskanteen kohteena olevan vahingon tapahtumapaikasta.

Liittymäsääntö on lainvalintasääntö, joka määrittää riita-asiaan sovellettavan lain.⁵⁶ Suomessa keskeinen lainvalintasääntö on ns. Rooma II -asetus, joka säätelee mitä lakia sopimukseen perustumattomiin velvoitteisiin sovelletaan lainvalintatilanteessa siviili- ja kauppaoikeuden alalla.⁵⁷ Sitä sovelletaan esimerkiksi sopimuksen ulkoisessa vahingonkorvaustilanteessa. Rooma II -asetuksen perusteella sovellettava laki on pääsääntöisesti

- sen maan laki, jossa vahinko aiheutui,
- sen maan laki, jossa sekä vahingon aiheuttajalla että vahingonkärsijällä on asuinpaikka silloin, kun vahinko aiheutui, tai
- sen maan laki, johon tapahtuma selvästi liittyy läheisimmin kuin edellä mainittuihin maihin.

Asetuksen mukaan osapuolet voivat myös yhteisesti sopia, mitä lakia asiaan sovelletaan.

Rooma II -asetuksen nojalla suomalaisen yrityksen ulkomailla aiheuttamaan vahinkoon sovelletaan siis yleensä sen maan lakia, jossa vahinko aiheutui.⁵⁸

Lainvalintaan ja vieraan maan lain soveltamiseen vaikuttavat kuitenkin myös tuomioistuinvaltion, esimerkiksi Suomen, pakottavat säännökset samoin kuin tietyt kansainvälisen yksityisoikeuden periaatteet. Tällainen periaate on ennen muuta *ordre public* - eli ehdottomuusperiaate.⁵⁹ Suomalainen tuomioistuin voi tietyissä tilanteissa jättää ehdottomuusperiaatteen nojalla soveltamatta vieraan valtion lain säännöksiä, mikäli ne ovat oikeusjärjestyksemme perusteiden vastaisia. Ehdottomuusperiaate on yksittäistapauksessa viimekätinen keino torjua vieraan valtion lainsäännösten soveltaminen, mikäli se johtaisi Suomen oikeusjärjestyksen periaatteiden vastaiseen lopputulokseen.⁶⁰ Niinpä suomalainen tuomioistuin voi vedota ehdottomuusperiaatteeeseen esimerkiksi silloin, kun vieraan valtion laki on ristiriidassa Suomen perus- ja ihmisoikeusnormien kanssa.⁶¹ Ehdottomuusperiaatetta on kuitenkin yleensä sovellettava suppeasti, joskin Suomi voi lähtökohtaisesti itse määrittellä, mitkä ovat sen oikeusjärjestyksen perusteet.⁶²

Lisäksi kansainvälisessä yksityisoikeudessa on kokoelma kansainvälisesti pakottavia säännöksiä, joita voidaan soveltaa riita-asiaan muuten sovellettavaksi tulevasta laista riippumatta. Niitä on myös mahdollista soveltaa silloin, kun riita-asian osapuolet olisivat muuten keskenään sopineet asiaan sovellettavasta laista. Lisäksi tapauksessa voivat tulla sovellettavaksi paitsi tuomioistuinvaltion pakottavat säännökset, myös sen maan pakottavat säännökset, jonka lakia sovelletaan.⁶³

56 Liukkunen 2012, 16–17.

57 Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus sopimukseen perustumattomiin velvoitteisiin sovellettavasta laista.

58 Rooma II -asetus, 16 artikla.

59 Liukkunen 2012, 24–25.

60 Liukkunen 2012, 25.

61 Liukkunen 2005, 28, 83–84.

62 Liukkunen 2012, 26.

63 Liukkunen 2012, 29–36.

Kukin valtio voi itse määrittää oman oikeusjärjestyksensä kansainvälisesti pakottavat säännökset. Usein niihin liitetään vahva julkinen intressi tai sosiaalisen suojanormin luonne. Ei voida tyhjentävästi määritellä, mitkä ovat Suomen kansainvälisesti pakottavia säännöksiä, mutta suuntaa antavasti voidaan listata esimerkiksi työoloja ja julkista järjestystä koskevat säännökset, valuuttasäännökset, tuonti- ja vientirajoitukset sekä kilpailunrajoituslainsäädäntö.⁶⁴ Ei liene mitään estettä sille, että myös Suomen perus- ja ihmisoikeussäännökset katsottaisiin kansainvälisesti pakottaviksi.

Mikäli vastuu esimerkkitapausten ihmisoikeusloukkauksesta on saatu johdettua suomalaisen yritykseen, voivat loukkausten uhrit nostaa siviilikanteen yritystä vastaan Suomessa. Tapaukseen sovellettava laki tulee todennäköisesti olemaan loukkauksen tapahtumapaikan laki. Tästä voi aiheutua ongelmia tilanteissa, joissa tapahtumapaikan lainsäädäntöön ei sisälly säännöksiä esimerkiksi vähimmäistyöoloista tai ympäristön pilaamisesta. Suomalainen tuomioistuin saattaisi tällaisessa tapauksessa voida soveltaa Suomen perus- ja ihmisoikeussäännöksiä kansainvälisesti pakottavina säännöksinä ja siten turvata uhrien ihmisoikeudet. Siitä ei kuitenkaan ole varmuutta ilman olemassa olevaa oikeuskäytäntöä.

Lainsäätäjät tai tuomioistuimet voisivat harkita etukäteisohjeistuksen luomista ulkomailla tapahtuneita ihmisoikeusloukkauksia koskevien kanteiden varalle.

Vastuu yrityksen aiheuttamasta vahingosta

Näin ollen Bryssel II -asetus käytännössä sulkee pois Suomen vahingonkorvaus- ja muun siviilioikeudellisen lainsäädännön soveltamisen esimerkkien kaltaisissa rajat ylittävissä tilanteissa, joissa vahinko on tapahtunut Suomen rajojen ulkopuolella. Tästä huolimatta seuraavaksi käsitellään lyhyesti Suomen vahingonkorvausoikeudellista lainsäädäntöä esimerkkinä siitä millainen yrityksen vahingonkorvausvastuu voisi olla. Todellisuudessa vahingonkorvausvastuun laajuus ja laatu on riippuvainen siitä, minkä maan lakia kulloinkin sovelletaan, ja eri maiden lakien välillä on suuria eroja.

Vahingonkorvausvelvollisuuden syntyminen edellyttää yleensä vahingonkorvausoikeudellista vastuuperustetta, kuten tahallisuutta, tuottamusta tai ankaraa vastuuta,⁶⁵ ja että voidaan näyttää vahingon syntyneen. Sattuneen vahingon on oltava laadultaan sellainen, joka on kulloinkin kysymykseen tulevan vastuuperusteen yhteydessä korvattava. Vahinkolajeja ovat esimerkiksi henkilö-, esine- ja

⁶⁴ Liukkunen 2012, 29–36.

⁶⁵ Tahallisessa vahingossa tekijä on tarkoittanut aiheuttaa seurauksen tai pitänyt sen aiheutumista varmana tai varsin todennäköisenä. Tuottamuksessa puolestaan on käsillä vaaditun huolellisuusvelvoitteen laiminlyönti ilman hyväksyttävää syytä. Tuottamuksen asteella ei yleensä ole merkitystä vahingonkorvausvelvollisuuden arvioinnissa. Vahingonkorvauslaki 2 luku 1 §. Ståhlberg – Karhu 2013, 79–80.

varallisuusvahinko, ja ne jakautuvat edelleen alalajeihin. Henkilövahinkoja ovat muun muassa ruumiinvamma ja sairaus, psyykkisen tilan häiriintyminen ja henkilövahingon aiheuttama välillinen vahinko kuten omaisen järkytystila.⁶⁶ Lisäksi on voitava näyttää, että aiheutunut vahinko on riittävässä syy-yhteydessä korvausvastuuseen johtaneeseen tekoon, toimintaan tai laiminlyöntiin.⁶⁷

Vahingonaiheuttajan maksettavaksi tuleva vahingonkorvaus määräytyy lähtökohtaisesti täyden korvauksen periaatteen mukaan. Koska vahingonkorvausvelvollisuuden taustalla on pyrkimys hyvittää vahingonkärsijää ja korjata vahingosta aiheutunut haitallinen seuraus, pyritään suorittamaan vahingonkorvausta niin suuri määrä, että vahingonkärsijä pääsee korvauksen johdosta asemaan, jossa hän olisi, mikäli vahinkotapahtumaa ei olisi sattunut. Vahingonkorvauksen mahdollinen maksimimäärä riippuu kuitenkin sovellettavasta laista. Esimerkiksi Suomen vahingonkorvausoikeudessa tunnetaan ns. rikastumiskielto eli vahingonkärsijä ei saa hyötyä tapahtuman johdosta.⁶⁸ Yhdysvalloissa puolestaan on käytössä ns. punitiivinen vahingonkorvaus, jolloin korvaussummat voivat olla merkittävän suuria. Vahingonkorvaus käsittää yleensä hyvityksen syntyneestä henkilö- ja esinevahingosta sekä tiettyjen edellytysten täyttyessä myös kärsimyksestä sekä sellaisesta taloudellisesta vahingosta, joka ei ole yhteydessä henkilö- tai esinevahinkoon.⁶⁹

Vahingonkorvausvelvollisuus voi perustua myös sellaiseen tekoon, joka on rikoslain perusteella säädetty rangaistavaksi. Silloin on kyse rikosperusteisesta vahingonkorvauksesta. Tällaisissa tapauksissa vahingonkorvausvelvollisuus voi aktualisoitua, vaikka tekijää ei tuomittaisikaan rikoksesta tai mikäli teko on rangaistava vain tahallisenä mutta tekijä on syyllistynyt vain tuottamukseen.⁷⁰

Vahingonkorvausvastuu on nykyään usein toimintavastuuta. Siinä vastuun edellytyksiä arvioidaan liittämällä vastuu riskejä tuottavaan toimintaan pistemäisen ja yksilöllisen tekovastuun sijaan. Toimintavastuun näkökulmasta vahinkotapahtuma on tilastollinen riski, jossa vahinko on toiminnassa tietyllä aikavälillä ennakoitavissa oleva ja toistuva tapahtuma. Vastuuta ei siten rajata vain yksittäisen toimijan tekoon vaan laajemmin toimintaan ja siihen kuuluvaan sosiaaliseen vastuuseen. Silloin jo se, että henkilö tai yritys saa hyväkseen taloudellisen toimintansa edut, saattaa tiettyissä tilanteissa riittää vastuuseen toiminnassa aiheutuneista vahingoista. Vahingonkorvausvelvollisuudella on pyritty vähentämään vahinkoihin johtavaa käytöstä ja riskinottoa, ja näin ehkäisemään vahinkoja.⁷¹

Yrityksen vastuu vahingosta voidaan katsoa perustuvan sen tuottamukseen silloin, kun joku yrityksen johtoon kuuluva henkilö (käytännössä esimerkiksi hallituksen tai johtokunnan jäsen) syyllistyy tahalliseen tai tuottamukselliseen vahingon aiheuttamiseen. Tällaiset henkilöt voivat joutua myös henkilökohtaiseen vastuuseen

66 Henkilövahingosta maksettava korvaus voi puolestaan käsittää hyvityksen esimerkiksi sairaanhoitokuluista, ansionmenetyksestä, kivusta ja särystä, pysvästä haitasta sekä kärsimyksestä. Ståhlberg – Karhu 2013, 289–312.

67 Ståhlberg – Karhu 2013, 335.

68 Ståhlberg – Karhu 2013, 397.

69 Vahingonkorvauslaki 5 luku 1 §.

70 Ståhlberg – Karhu 2013, 74, 117. Ks. kuitenkin KKO:2012:81.

71 Tiilikka 2007, 51–52.

yrittäjien toiminnassa syntyneistä vahingoista. Kun vahingonaiheuttajana on joku muu kuin yrityksen johtohenkilö, yrityksen vahingonkorvausvelvollisuus perustuu yleensä ns. isännänvastuulle. Isännänvastuutilanteessa yritys on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka työntekijä on virheellä tai laiminlyönnillä aiheuttanut työsääntöön. Tällaisena työntekijänä voidaan pitää myös yksittäistä pienyrittäjää, joka olosuhteet huomioon ottaen on rinnastettavissa työntekijään.⁷²

Yritys on vahingonkorvausvelvollinen myös silloin kun vahinkotapahtuma osoittaa, että joku organisaatioon kuuluva on syyllistynyt tuottamukseen, mutta vahingon aiheuttajaa ei saada selville tai ei pystytä yksilöimään.⁷³ Lisäksi yrityksen ja sen toiminnassa vahinkoa aiheuttaneen henkilön tuottamus ja sitä kautta vastuu voivat olla asteiltaan erilaiset. Tämä tarkoittaa, että yrityksen vastuu voidaan arvioida törkeämmäksi ilman, että kenenkään yksittäisen henkilön tekoa voitaisiin pitää ”korkeamman asteisena tuottamuksena”.⁷⁴ Tällainen tilanne voisi olla esimerkiksi se, että yrityksen laiminlyönti perustuu puutteellisiin resursseihin, joihin yksittäinen henkilö ei voi vaikuttaa.⁷⁵

Ankaran vastuun tilanteissa vahingonkorvausvelvollisuus puolestaan syntyy, vaikka käsillä ei ole tahallisuutta tai tuottamusta. Tällaisiin tilanteisiin liittyy yleensä poikkeuksellinen riski.⁷⁶ Kyseessä voi olla esimerkiksi toiminta, josta aiheutuu erityistä vaaraa kuten räjäytystöissä, tai toiminta, josta saattaa aiheutua erityisen suurta ja laajaa vahinkoa, kuten ympäristövahinkoja. Ankaran vastuun säännöksiä sisältyy useisiin erityislakeihin, kuten ympäristövahinkolakiin. Lisäksi ankaraa vastuuta on sovellettu myös esimerkiksi tulipalo- tai ympäristövaarallisen toiminnan harjoittamiseen ja turvallisuudeltaan puutteellisten koneiden käyttämiseen elinkeinotoiminnassa.⁷⁷

Ankara vastuu kohdistuu yleensä oikeushenkilöön kuten yritykseen. Useimmiten ankaran vastuun tilanteissa on kyse toiminnasta, jossa vahingonkärsijän on vaikea välttää vahinkoa ja vahingonaiheuttaja tavoittelee taloudellista hyötyä. Lisäksi oikeuskäytännössä on kiinnitetty huomiota esimerkiksi vahingonvaaran tyyppillisyyteen kyseessä olevassa toimintamuodossa. Ankaraa vastuuta yritystoiminnassa voidaan perustella lisäksi sillä, että yrityksen on tunnettava ja hallittava sen toiminnasta aiheutuva riski ja sillä on mahdollisuus sisällyttää vastuusta aiheutuvat kustannukset toiminnan kulurakenteeseen.⁷⁸

72 Vahingonkorvauslaki 3 luku 1 §. Ståhlberg – Karhu 2013, 111, 113, 119–215.

73 Ns. anonyymi tuottamus.

74 Ns. kumuloitu törkeä huolimattomuus.

75 Ståhlberg – Karhu 2013, 112–113.

76 Ankarana vastuuseen liittyy ajatus siitä, että sen, joka omia taloudellisia intressejä tyydyttääkseen luo toisille erityisen suuren vahinkoriskin, täytyy olla velvollinen myös korvaamaan näin syntynyt vahinko, vaikka vahinkoa ei olisiakaan aiheutettu tuottamuksellisesti. Tiilikka 2007, 44–45.

77 Ståhlberg – Karhu 2013, 143, 149, 173–174.

78 Ståhlberg – Karhu 2013, 143–144. Tiilikka 2007, 45. Tuottamuvastuun ja ankaran vastuun välimaastoon jää ns. korostuneen huolellisuusvelvollisuuden alue. Siihen sisältyy epäyhtenäinen joukko tilanteita, joissa toiminnalta vaadittu huolellisuustaso on varsin korkea, mutta ei kuitenkaan täysin tuottamuksesta riippumaton. Tällaisia tilanteita ovat esimerkiksi julkisten tilojen ylläpitäminen, yleisötilaisuuksien järjestäminen sekä teiden, katujen ja pihojen ylläpito. Oikeuskirjallisuudessa korostuneen huolellisuusvelvollisuuden alueelle luokitellut säännökset ovat sellaisia, että ne voivat tulla sovellettavaksi vain Suomessa tapahtuvassa toiminnassa. Ståhlberg – Karhu 2013, 118–138. Tiilikka 2007, 47.

Vahingonkorvauslain lisäksi Suomessa on olemassa vahinkojen korvausta koskevaa erityislainsäädäntöä. Osakeyhtiölakiin sisältyy säädöksiä vain osakeyhtiön johdon vastuusta suhteessa osakeyhtiöön ja sen osakkeenomistajiin. Sen mukaan hallituksen jäsenen, hallintoneuvoston jäsenen ja toimitusjohtajan on korvattava vahinko, jonka hän on tehtävässään osakeyhtiölaissa säädetyn huolellisuusvelvoitteen vastaisesti tahallaan tai tuottamuksellisesti aiheuttanut yhtiölle.⁷⁹ Osakeyhtiön johtohenkilöt ovat vastuussa myös yhtiölle, osakkeenomistajille ja muille henkilöille aiheutuneesta vahingosta, mikäli se on aiheutunut osakeyhtiölakia tai yhtiöjärjestyksestä tahallaan tai huolimattomasti rikkomalla.⁸⁰ Osakeyhtiölaista ei löydy säännöksiä osakeyhtiön itsensä aiheuttamasta vahingosta, eikä se siksi ole esimerkkitapauksen kannalta olennainen.

Tuotevahinko tarkoittaa vahinkoa, joka aiheutuu turvallisuudeltaan puutteellisen tuotteen käytöstä tai hallussapidosta muulle kuin tuotteelle itselleen. Tuotevahinkoon johtavia tilanteita voivat olla esimerkiksi suunnitteluvirhe, valmistusvirhe, ohjevirhe ja kehittäelyvirhe. Tuotevastuu on EU:ssa harmonisoitu tuotevastuudirektiivillä, johon myös Suomen tuotevastuulaki perustuu. Tuotevastuu on tuottamuksesta riippumaton vastuuta, jonka mukaan valmistaja tai muu taho vastaa vahingosta, joka on aiheutunut sen tuotteen puutteellisesta turvallisuudesta. Tuotevastuu kohdistuu ensisijaisesti tuotteen valmistajaan, maahantuojaan tai markkinoijaan. Valmistajalla on pääasiallinen vastuu, koska se toiminnallaan luo vahinkoriskin. Lisäksi se myös yleensä tuntee tuotteen ominaisuudet parhaiten ja muutenkin päättää tuotteen turvallisuuteen vaikuttavista seikoista. Maahantuojan vastuu puolestaan kohdistuu siihen, jonka lukuun tuote tuodaan Euroopan talousalueelle. Maahantuojan vastuun tarkoituksena on, ettei vahingonkärsijän tarvitsisi etsiä korvausvelvollista kaukaa Euroopan talousalueen ulkopuolelta.⁸¹

Tuotevastuun voidaan ajatella liittyvän ihmisoikeuksiin tilanteissa, joissa yritys on myynyt erityisen vaarallisia tuotteita kuluttajille. Tämä voi melko helposti tapahtua maassa, jossa on heikko kuluttajansuojalainsäädäntö, jota yritys käyttää hyväksi. Esimerkiksi Kiinan maitojauheskandaali, jossa meijerit olivat lisänneet myrkyllistä melamiinia maitotuotteisiin, voisi olla tällainen tilanne.

Suomen oikeus antaa mahdollisuuden yhdistää yksityisoikeudellinen vaatimus, kuten vahingonkorvausvaade, rikossyytteen yhteyteen. Tästä säädetään oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain 9 luvussa. Edellytyksenä on, että yksityisoikeudellinen vaatimus johtuu syytteenä olevasta rikoksesta, ja että se kohdistetaan syytettyyn. Kun rikoksen asianomistaja eli uhri esittää tällaisen vaatimuksen on syyttäjällä velvollisuus ajaa sitä yhdessä syyteasian kanssa rikosasian vastaajaa vastaan, mikäli se voi tapahtua ilman olennaista haittaa eikä vaatimus ole ilmeisen perusteeton. Rikoksen asianomistajalla on myös oikeus ajaa rikoksesta johtuvaa

79 Osakeyhtiölaki 22 luku 1 §.

80 Osakeyhtiölaki 1 luku 8 §, 22 luku 1 §. Ståhlberg – Karhu 2013, 184–185.

81 Ståhlberg – Karhu 2013, 162–165. Wilhelmsson – Rudanko 2004, 3, 36–37, 109, 117–129. Tuotevastuulaki.

yksityisoikeudellista vaatimusta itse, mikäli syyttäjä kieltäytyy sitä ajamasta, tai mikäli asianomistaja muusta syystä haluaa ajaa asiaansa itse.⁸²

Yrityksen vahingonkorvausvastuu esimerkeissä riippuu ensisijassa siitä, minkä maan lakia korvausvaateeseen sovelletaan ja millaisia vahingonkorvaussäädöksiä lainsäädäntöön sisältyy.

Keskeistä korvauksen saamiseksi on, että vaadittu korvaus perustuu tiettyyn vastuuperusteeseen ja, että kantaja voi osoittaa vahinkoa syntyneen. Ensimmäisessä esimerkkitapauksessa tehdään työntekijät voisivat vaatia vahingonkorvausta esimerkiksi pakkotyön aiheuttamasta terveyshaitasta ja saamatta jääneistä palkoista. Toisessa esimerkkitapauksessa korvausta voitaisiin vaatia esimerkiksi kaivoksen päästöjen aiheuttamasta terveyshaitasta ja ympäristön pilaantumisesta. Mikäli sovellettavaksi tulleen lain perusteella ei olisi mahdollista vaatia vahingonkorvausta näistä seikoista, joutuu suomalainen tuomioistuimien harkitsemaan, voitaisiinko korvausta myöntää esimerkiksi edellisessä jaksossa mainittujen Suomen kansainvälisesti pakottavien säännösten perusteella.

Hallinnolliset seuraamukset

Hallinnolliset seuraamukset ovat hallintoviranomaisen hallinnollisessa menettelyssä määräämiä rangaistusluonteisia maksuja tai muita seurauksia.⁸³ Hallinnollisten sanktioiden tarkoitus on yhtäältä rikosoikeudellista järjestelmää täydentävänä lisätä kontrollin tehokkuutta ja toisaalta tarjota prosessiekonominen keino rangaista suhteellisen yleistä, mutta moitittavuudeltaan kohtuullisen vähäistä eitoivottua toimintaa.⁸⁴ Hallinnollisten sanktioiden käyttö on lisääntynyt merkittävästi EU-oikeuden myötä, ja EU-säätelyn seurauksena käyttöön on otettu erittäin suuriksikin nousevia seuraamusmaksuja erityisesti unionin taloudellisten etujen turvaamiseksi.⁸⁵

Hallinnollisia seuraamuksia ovat muun muassa erilaiset massaluonteiset rike- ja seuraamusmaksut, kuten pysäköintivirhemaksu, joukkoliikenteen tarkastusmaksu ja ylikuormamaksu, mutta myös esimerkiksi veronkorotus tai kilpailunrikkomismaksut. Ei-rangaistusluonteisia seuraamuksia ovat esimerkiksi ammatinharjoitus-oikeuden peruuttaminen sekä tuotteen myyntikielto.

Hallinnolliset sanktiot ovat hallinnonalakohtaisia ja liittyvät aina viranomaisen valvonnan tehostamiseen suhteessa esimerkiksi elinkeinonharjoittajan velvollisuuksiin julkista valtaa kohtaan. Näin ollen hallinnollisen sanktion osapuolena ei myöskään voi olla yksityinen asianomistaja rikosprosessin tapaan. Hallinnollisen

82 Frände et al. 2012, 721.

83 Mäenpää 2013, 193–196. Kiiski 2011, 7, 9.

84 Kiiski 2011, 37.

85 Mäenpää 2013, 193–196. Kiiski 2011, 37.

seuraamusmaksun määrääminen edellyttää aina lainsäännöstä. Lisäksi laissa määritellään, kenellä viranomaisella on oikeus määrätä kyseinen sanktio. Esimerkiksi öljypäästömaksu on rajavartiolaitoksen määräämä hallinnollinen pakote, josta säädetään merenkulun ympäristönsuojelulain 3 luvussa.⁸⁶

Hallinnollisten sanktioiden alueellinen soveltamisala on sidottu kulloinkin toimivaltaisen viranomaisen toimivaltaan, joka Suomessa kattaa yleensä vain Suomen alueen.

Viranomaisen voi myös turvautua hallintopakkoon, mikäli hallintopäätöksen kohde ei noudata lakia, lain nojalla annettua määräystä tai hallintopäätöksessä määriteltäviä velvoitteita, kieltoja tai rajoituksia taikka laiminlyö päätöksessä määritellyt toimenpiteet. Hallintopakon tarkoituksena on saada sen kohde itsenäisesti noudattamaan laki ja täyttämään velvollisuutensa. Velvollisuuden täyttämisen tehosteeksi voidaan kuitenkin asettaa uhkasakko, teettämisuhka tai keskeyttämisuhka. Mikäli uhka pakon käyttämisestä ei riitä, voi viranomaisen täyttää uhkauksen esimerkiksi määräämällä uhkasakon maksettavaksi.⁸⁷ Myös hallintopakon käyttäminen edellyttää viranomaisen toimivallan laajuuden ja perusteet määrittelevää lainsäännöstä. Hallintopakkoa koskevia säännöksiä sisältyy erityisesti ympäristöä, elinkeinotoimintaa ja ammatinharjoittamista sääntelevään lainsäädäntöön.⁸⁸

Esimerkkitapauksissa on kyse Suomen ulkopuolella tapahtuneista ihmisoikeusloukkauksista, joten ne ovat hallinnollisten seuraamusten soveltamisalan ulkopuolella. Näin ollen hallinnolliset seuraamukset eivät tarjoa mahdollisuutta puuttua yritystoiminnassa ulkomailla tehtyihin ihmisoikeusloukkauksiin.

Kansainväliset pakotteet

Kansainväliset pakotteet tarkoittavat muun muassa taloudellisen ja kaupallisen yhteistyön rajoittamista tai keskeyttämistä tietyn valtion tai tiettyjen ryhmien kanssa. Pakotteista päätetään yleensä joko YK:n turvallisuusneuvostossa tai EU:n asettamien pakotteiden osalta EU:n neuvostossa. Pakotteet ovat niiden päättämistä vasta riippuen joko Suomessa suoraan sovellettavaa oikeutta tai ne on pantava kansallisesti täytäntöön. Pakotteista säädetään yleisesti myös ns. pakotelaisissa, jonka perusteella voimassa olevien pakotteiden rikkominen tai sen yrittäminen on rangaistavaa rikoslain 46 luvun mukaisena säännöstelyrikoksena. Siihen soveltuu myös oikeushenkilön rangaistusvastuu.

Pakotteiden tarkoituksena on osana muita ulkopoliittisia toimia vaikuttaa mm. valtion tai ihmisryhmän harjoittamiin laajamittaisiin ihmisoikeusloukkauksiin. Vaikka pakotteet pääasiallisesti kohdistuvat niihin valtiollisiin tai poliittisiin

86 Kiiski 2011, 23. Merenkulun ympäristönsuojelulaki.

87 Mäenpää 2013, 193–196.

88 Mäenpää 2013, 193–196.

toimijoihin, jotka ovat vastuussa pakotteet aiheuttaneesta toiminnasta, on niillä yleensä välillistä vaikutusta myös yritysten toimintaan pakotteiden alaisissa maissa. Lisäksi taloudellisia pakotteita, kuten varojen ja muiden taloudellisten resurssien jäädyttämistä esimerkiksi osana terrorisminvastaista toimintaa, voidaan kohdistaa myös yksittäisiin luonnollisiin henkilöihin ja yrityksiin.⁸⁹ Keskeisimmin yksittäisten yritysten toimintaan liittyviä pakotteita on tuonti- ja vientirajoitukset. Pakotteilla voidaan rajoittaa periaatteessa minkä tahansa tuotteiden vientiä ja tuontia. Mikäli yrityksen myymät tai ostamat tuotteet kuuluvat rajoitettuihin kategorioihin, ei se saa käydä niillä kauppaa pakotteiden alaisena olevan maan tai henkilöiden kanssa. Vienti- ja tuontikielto voi koskea myös osaamista ja palveluja.⁹⁰

Kansainväliset pakotteet eivät ole Suomen yksin päätettävissä, joten ne eivät sellaisenaan anna mahdollisuutta puuttua suomalaisten yritysten toimintaan ulkomailla.

Vastuu yrityksen toiminnassa tehdystä rikoksesta

Oikeushenkilön rangaistusvastuu

Pääsäännön mukaan rikos on rangaistava ihmisteko. Rikos määritellään yleensä niin, että ”rikos on tunnusmerkistön mukaisesti oikeudenvastainen, syyllisyyttä osoittava teko”.⁹¹ Tunnusmerkistön mukaisuus tarkoittaa sitä, että teko täyttää yksittäisessä rikossäännöksessä kuvatut ehdot. Esimerkiksi varkauteen syyllistyy se, ”joka anastaa toisen hallusta irtainta omaisuutta...” Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate edellyttää, että rikoksen ja siitä tuomittavan rangaistuksen on perustuttava lakiin, eikä ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen tai tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ollut laissa säädetty rangaistavaksi. Rikoksesta ei myöskään saa tuomita ankarampaa rangaistusta kuin tekohetkellä oli laissa säädetty. Rikosoikeudellisen vastuun toteutuminen edellyttää myös syyllisyyttä eli syyntakeisuutta ja syyksiluettavuutta.⁹²

Yritysten toimintaa arvioidaan oikeushenkilöiden rangaistusvastuun kautta. Rikosoikeudellinen vastuu on ulotettu oikeushenkilöihin sisällyttämällä rikoslakiin säännöksiä oikeushenkilön rangaistusvastuusta.⁹³ Oikeushenkilön rangaistusvastuu on henkilökohtaista rangaistusvastuuta täydentävää, eikä oikeushenkilöä pidetä samalla tapaa rikosentekijänä kuin luonnollista henkilöä. Oikeushenkilön puolesta tai hyväksi tehdystä rikoksesta rankaistetaan sekä rikoksen tehnyttä henkilöä/

89 www.formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=47850&contentlan=1&culture=fi-FI
www.finanssivalvonta.fi/fi/Valvonta/Rahanpesun_estaminen/Terrorismin_rahottamisen_estaminen/Pages/Default.aspx

90 www.formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=47852&contentlan=1&culture=fi-FI

91 Joissakin tapauksissa myös rikoksen yritys ja valmistelu on säädetty rangaistavaksi. Lappi-Seppälä et al. 2013, 180–182. Rikoslaki 5 luku.

92 Tekijän syyllisyys saattaa kuitenkin poistua jonkun anteeksiantoperusteen täytyessä.

93 HE 95/1993 vp. Rikoslaki 9 luku.

henkilöitä että oikeushenkilöä silloin kun rikoslain oikeushenkilön rangaistusvastuun edellytykset täyttyvät.⁹⁴

Oikeushenkilön rangaistusvastuun syntyminen edellyttää, että yrityksen johto on ollut osallisena rikokseen, sallinut sen tekemisen tai sen toiminnassa ei ole noudatettu vaadittavaa huolellisuutta ja varovaisuutta rikoksen ehkäisemiseksi. Rikos on myös täytynyt tehdä yrityksen puolesta tai hyväksi. Näin oikeushenkilön rangaistusvastuu ei aktualisoidu tapauksissa, joissa rikos kohdistuu yritykseen itseensä.

Oikeushenkilön johdolla tarkoitetaan esimerkiksi osakeyhtiön hallitusta, hallintoneuvostoa, toimitusjohtajaa ja muuta henkilöä, jolla on paljon itsenäistä päätösvaltaa. Rikoslain 9 luvun esitöiden mukaan ”oikeushenkilön rangaistusvastuu on erityisen perusteltu silloin, kun rikos perustuu oikeushenkilön ylimpien päätösten tekoelinten välittömään myötävaikutukseen. Oikeushenkilön lakimääräiseen päätävään elimeen tai oikeushenkilön muuhun johtoon kuuluvan henkilön toiminta voi perustaa yhteisövastuun pelkän rikoksen osallisuuden perusteella, ilman että mitään erityistä huolellisuus- tai varovaisuusvelvollisuutta olisi rikottu.” Oikeushenkilön johdolla on myös velvollisuus estää rikoksen tekeminen silloin, kun se on tietoinen siitä, että lakia tullaan rikkomään tai rikotaan parhaillaan. Oikeushenkilön johdon on myös tietyissä rajoissa ryhdyttävä toimiin sellaisten rikosten ehkäisemiseksi, joita oikeushenkilön toiminnassa saattaa esiintyä.⁹⁵

Oikeushenkilö on isännänvastuun perusteella vastuussa silloin kun oikeushenkilön toiminnassa ei ole noudatettu vaadittavaa huolellisuutta ja varovaisuutta rikoksen estämiseksi. Rikoksentehtäjä on silloin joku, joka on työ-, virka- tai toimeksiantosuhteessa oikeushenkilöön. Esitöiden mukaan oikeushenkilön velvollisuus on järjestää sen puolesta toimivien henkilöiden valinta, vastuu, toimivalta, ohjaus ja valvonta sekä muu toiminta tavalla, jota toiminnan lainmukaisuus edellyttää ja jota siltä olosuhteet huomioon ottaen voidaan vaatia.

Oikeushenkilö voidaankin tuomita rangaistukseen, vaikka itse rikoksentehtäjä ei saataisi selville tai ei muusta syystä tuomittaisi rangaistukseen. Tällainen, anonyymi vastuu voi syntyä, jos yrityksen toiminnassa on varmuudella osoitettavissa sellaista jonkun rikoksen tunnusmerkistön täyttävää toimintaa, josta myös oikeushenkilö voidaan saattaa vastuuseen, mutta tekijää ei ole mahdollista yksilöidä. Anonyyminvastuun avulla varmistetaan, että oikeushenkilön rangaistusvastuuseen ei jäisi aukkoja, koska syyllisen selvittäminen saattaa usein olla yritysten monimutkaisten organisaatorakenteiden takia vaikeaa tai mahdotonta.⁹⁶

Oikeushenkilölle määrättävä rangaistus on aina yhteisösakko. Yhteisösakon alin rahamäärän on 850 ja ylin 850 000 euroa, minkä lisäksi oikeushenkilö voidaan tuomita esimerkiksi menettämisraamukseen ja rikosperusteisiin vahingonkorvauksiin. Yhteisösakko voidaan tuomita vain niistä rikoksista, joista se on erikseen säädetty seuraamukseksi. Niitä ovat muun muassa esimerkkitapauksiin liittyvät

94 Frände 2012, 379; Jaatinen 2000, 22; Nieminen 2003, 202.

95 Myös rikosoikeudellisen osallisuuden muodot kuten tekijänkumppanuus, välillinen tekeminen, yllytys ja avunanto voivat olla merkityksellisiä oikeushenkilön johdon toimintaa arvioitaessa.

96 Nieminen 2003, 212–221.

ihmiskauppa, työturvallisuusrikos, kiskonnantapainen työsyrintä, ympäristörikokset sekä esimerkiksi veropetos ja rahanpesu. Vertailun vuoksi voidaan todeta, että esimerkiksi Ruotsissa yrityssakon (företagsbot) tuomitsemisen edellytyksenä on ainoastaan, että elinkeinotoiminnassa on syyllistytty rikokseen, josta on säädetty ankarampi rangaistus kuin sakko.⁹⁷ Näin ollen Ruotsissa on voitu vuonna 2010 käynnistää esitutkinta siitä, onko Lundin petroleumi-öljy-yhtiö syyllistynyt rikoksiin ihmisyyttä vastaan Sudanissa.⁹⁸

Suomen rikoslain alueellinen soveltamisala

Esimerkkitapausten tarkastelussa keskeinen ongelma on rikoslain soveltamisalasäännökset, eli voidaanko ulkomailla tehty rikos saada syytteeseen Suomessa. Suomen rikosoikeuden soveltamisalasta säädetään rikoslain 1 luvussa. Suomen tuomioistuimet soveltavat ainoastaan Suomen rikoslainsäädäntöä, joten henkilön syytteen asettamiseksi Suomessa vaaditaan, että Suomen rikoslakia voidaan soveltaa tehtyyn rikokseen.

Oikeushenkilön rangaistusvastuu katsottiin tarpeelliseksi ottaa huomioon myös rikosoikeuden soveltamisalasäännöksiä uudistettaessa. Rikosoikeuden soveltamisalasäännöksiä koskevassa hallituksen esityksessä todetaankin, että

”yhteisöjen toiminta on nopeasti kansainvälistymässä. Monet yritykset toimivat useammassa kuin yhdessä maassa ja niiden taloudellinen toiminta pyritään sijoittamaan liiketaloudellisesti edulliselle alueelle. Tämä kehityspiirre on otettava huomioon myös rikoslainsäädännössä. Näistä syistä on tarpeen, että rikosoikeuden soveltamisalaa laajennetaan siten, että suomalaiset tuomioistuimet ovat toimivaltaisia tuomitsemaan yhteisörangaistuksiin ulkomailla tehdyistä rikoksista. [...]”

Ehdotettu säännös on tarpeen, jottei yhteisö, jonka toiminnassa rikos on tehty, välttäisi rikosoikeudellista vastuutaan pelkästään siksi, että rikos on tehty ulkomailla. Yhteisöjen rikosoikeudellinen vastuu perustuu niiden puolesta tai hyväksi rikoksen tehneiden ihmisten tekoihin tai laiminlyönteihin. Niissä tapauksissa, joissa luonnollinen henkilö voidaan tuomita rangaistukseen suomalaisessa tuomioistuimessa, voidaan siis myös oikeushenkilölle määrätä rangaistus Suomen lain mukaan, jos rikos on sellainen, josta oikeushenkilö Suomen lain mukaan voidaan asettaa rangaistusvastuuseen.”⁹⁹

97 Ks. Jareborg – Zila 2010, 60.

98 www.aklagare.se/Media/Nyheter/Kommentar-till-forundersokning-om-folkkrattsbrott-i-Sudan/ Ks. myös tutkinnan taustalla oleva raportti European Coalition on Oil in Sudan 2010. Kuten jäljempänä todetaan, ei Suomen rikoslaisissa ole säädetty oikeushenkilön rangaistusvastuuta rikoksista ihmisyyttä vastaan.

99 HE 1/1996 vp.

Näin ollen nykyään, mikäli rikokseen rikoslain soveltamisalaa koskevan luvun säännösten perusteella sovelletaan Suomen lakia, niin myös oikeushenkilön rangaistusvastuu määräytyy Suomen lain mukaan.¹⁰⁰

Pääsääntö on, että Suomen rikoslakia sovelletaan, mikäli rikos on tehty Suomessa.¹⁰¹ Rikoksen tekopaikasta on rikoslaissa omat säännökset.¹⁰² Tekopaikan määrittelmä on varsin laaja, ja Suomen rikosoikeus saattaa tulla sovellettavaksi myös tilanteissa, joissa tekijä on teon aikana ollut fyysisesti Suomen rajojen ulkopuolella tai on Suomesta käsin osallistunut ulkomailla tehtyyn rikokseen. Rikoksen tekopaikka on siellä, missä rikollinen teko (tai sen yritys, yllytys tai avunanto) tehtiin. Rikoksen tekopaikka on myös se, missä rikoksen tunnusmerkistön mukainen seuraus ilmeni. Laiminlyöntirikokset katsotaan tehdyksi sekä siellä, missä tekijän olisi pitänyt toimia, että siellä missä rikoksen tunnusmerkistön mukainen seuraus ilmeni. Laiminlyöntirikos katsotaan tehdyksi Suomessa, jos tekijän olisi pitänyt toimia Suomessa tai jos laiminlyönnin seuraus ilmeni täällä.¹⁰³ Esimerkiksi työturvallisuusrikos on lähes aina laiminlyöntirikos, joka voi toteutua esimerkiksi laiminlyömyllä työturvallisuuden valvonta tai sen edellytyksistä huolehtiminen työpaikalla.¹⁰⁴

Ulkomailla tehty rikos

Mikäli rikosta ei edellä mainituilla rikoksen tekopaikkaa koskevilla periaatteilla voida katsoa tehdyksi Suomessa, on kyseessä ns. ekstraterritoriaalinen eli ulkomailla tehty rikos. Silloin Suomen rikossoikeuden soveltamiseksi vaaditaan, että teolla on muutoin jonkinlainen liittymä Suomeen.¹⁰⁵ Nämä liittymät löytyvät rikoslain 1 luvusta ja niistä otetaan esille tämän selvityksen kannalta olennaisimmat.

Ns. lippuperiaatteen mukaan Suomen rikoslakia sovelletaan suomalaisessa aluksessa tai ilma-aluksessa tehtyihin rikoksiin rikoslain 1 luvun 2 §:ssä tarkemmin säädettyin edellytyksin. Tällä perusteella esimerkiksi suomalaisen laivan harjoittama jätteiden dumpkaus mereen on syytettävissä ja rangaistavissa Suomessa.

Suomen rikoslakia voidaan soveltaa myös sellaiseen Suomen ulkopuolella tehtyyn rikokseen, joka on kohdistunut Suomen kansalaiseen, suomalaiseen yhteisöön, säätiöön tai muuhun oikeushenkilöön taikka Suomessa pysyvästi asuvaan ulkomaalaiseen.¹⁰⁶ Edellytyksenä Suomen lain soveltamiselle tällaisissa tapauksissa on, että teosta Suomen lain mukaan saattaisi seurata yli kuuden kuukauden vankeusrangaistus.

Suomen lakia voidaan soveltaa myös rikokseen, jonka Suomen kansalainen tai Suomessa pysyvästi asuva henkilö on tehnyt ulkomailla.¹⁰⁷ Tällä perusteella Suomen

100 Rikoslaki 1 luku 9 §.

101 Rikoslaki 1 luku 1 §.

102 Rikoslaki 1 luku 10 §.

103 HE 1/1996 vp. Laiminlyöntirikosten tekopaikkaa koskeva säännös kattaa näin ollen sekä ns. varsinaiset että epävarsinaiset laiminlyöntirikokset.

104 Helminen 2009, 258. On syytä huomauttaa, että vaikka työturvallisuusrikos on hyvä esimerkki laiminlyöntirikoksesta, se ei kuitenkaan ole seurausrikos eli se voidaan katsoa tehdyksi vain siinä maassa, jossa tekijän olisi pitänyt toimia.

105 Lisäksi tällaisen rikoksen tutkimiseen vaaditaan usein valtakunnansyyttäjän syytemääräys.

106 Rikoslaki 1 luku 5 §.

107 Rikoslaki 1 luku 6 §.

rikoslakia voidaan soveltaa sellaiseen rikokseen, jonka Suomen kansalainen tai Suomessa pysyvästi asuva henkilö tekee oikeushenkilön toiminnassa Suomen rajojen ulkopuolella, jolloin rikosvastuu voidaan ulottaa myös oikeushenkilöön. Sen sijaan on epäselvää voidaanko Suomen rikoslakia soveltaa tällä perusteella silloin, jos rikoksen suomalaisen oikeushenkilön toiminnassa ulkomailla on tehnyt ulkomaa-lainen henkilö.

Rikoslaki tai sen esityöt eivät myöskään ota kantaa oikeushenkilöiden välisiin määräysvaltakysymyksiin suhteessa oikeushenkilön rangaistusvastuuseen, eikä tätä ole tarkasteltu myöskään oikeuskirjallisuudessa. Näin ollen ei voida varmasti sanoa voidaanko esimerkiksi ulkomaisen tytäryhtiön toiminnassa tehty rikos mil-lään perusteella katsoa tehdyksi myös sen täysin omistavan suomalaisen emoyhtiön toiminnassa ja näin ulottaa rangaistusvastuu suomalaiseen emoyhtiöön. Mahdollinen lisäselvityksen aihe liittyykin emoyhtiön ja tytäryhtiön vastuun jakautumiseen oikeushenkilön rangaistusvastuun yhteydessä.

Kaikista vakavimmat ihmisoikeusloukkaukset ovat rikoksia kansainvälisen oikeuden nojalla. Niihin sovelletaan rikosoikeudellista universaaliperiaatetta, jonka nojalla syyte niistä voidaan nostaa Suomessa. Niihin voidaan myös soveltaa Suo-men rikoslakia vaikka itse rikoksella, sen tekopaikalla, sen tekijällä tai uhrilla ei olisi mitään kytköstä Suomeen.¹⁰⁸ Tällaisia rikoksia ovat esimerkiksi ihmiskauppa, joukkotuhonta, rikokset ihmisyyttä vastaan, ja sotarikokset. Esimerkiksi tämän sää-döksen perusteella voitiin Suomessa asuvaa Ruandan kansalaista vastaan nostaa syyte suomalaisessa tuomioistuimessa osallisuudesta Ruandan kansanmurhaan.¹⁰⁹ Universaaliperiaatteen alaisista ihmisoikeusloukkauksiksi katsottavista rikok-sista ainoastaan ihmiskaupasta on säädetty oikeushenkilön rangaistusvastuu¹¹⁰. Näin ollen Suomen rikoslakia voidaan soveltaa yrityksen toiminnassa harjoitettuun ihmiskauppaan riippumatta siitä, missä päin maailmaa ihmiskauppa on tapahtunut. Sen sijaan esimerkiksi joukkotuhonnasta ja sotarikoksista rikosoikeudellinen vas-tuu on kohdistettavissa ainoastaan yrityksen johtohenkilöihin sekä muihin henki-löihin, jotka ovat syyllistyneet näihin rikoksiin yrityksen toiminnassa, mutta ei yri-tykseen itseensä.

Suomen rikoslaki voi tulla sovellettavaksi myös ns. rikosoikeudellisen sijaislain-käytön periaatteen perusteella.¹¹¹ Silloin Suomen ulkopuolella tehtyyn rikokseen, josta Suomen lain mukaan saattaa seurata yli kuuden kuukauden vankeusrangais-tus, sovelletaan Suomen lakia, jos valtio, jonka alueella rikos on tehty, on pyytä-nyt rikoksen syytteeseenpanoa suomalaisessa tuomioistuimessa tai se on rikoksen

108 Rikoslaki 1 luku 7 §. Lisäksi on olemassa myös muita universaaliperiaatteen alaisia rikoksia, jotka eivät sinänsä ole ihmisoikeusloukkauksia ja joista oikeushenkilön rangaistusvastuu on mahdollinen. Tällaisia ovat esimerkiksi huumausainerikos, terrorismirikos tai ydinräjähdერიkos. Kaikki universaaliperiaatteen alaiset rikokset on luettu erillisessä asetuksessa. Ks. Asetus rikoslain 1 luvun 7 §:n soveltamisesta.

109 http://yle.fi/uutiset/ruandalaispastorille_elinkautinen_joukkotuhonnasta/5100911

110 Kiskonnantapainen työsyrintä (pakkotyö) ei ole universaaliperiaatteen alainen rikos, mutta pakkotyö voisi mah-dollisesti tulla rangaistavaksi myös ihmiskauppana, sillä yksi rikoslaisissa säädetty ihmiskaupan tekemuoto on ihmiskaupan kohteena olevan henkilön saattaminen pakkotyöhön. Rajanveto ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrintän välillä ei kuitenkaan ole täysin selvä. Ks. tarkemmin rajanvedosta ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrintän välillä sekä työperäistä ihmiskauppaa koskevasta pakkotyön käsitteestä HE 103/2014 vp.

111 Rikoslaki 1 luku 8 §.

johdosta esittänyt pyynnön rikoksentehtäjän luovuttamisesta, mutta pyyntöön ei ole suostuttu. Lisäksi edellytetään, että teko on rikos myös tekopaikan lain mukaan.

Edellä mainitussa Ruandan kansanmurhatapauksessa oli toissijaisten syytekohtien osalta kyse myös sijaislainkäytöstä. Tapauksessa Suomi kieltäytyi luovuttamasta syytettyä Ruandaan, koska tämä ei siellä olisi saanut oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä. Mikäli tekoja ei olisi katsottu joukkotuhonnaksi ja näin universaaliperiaatteen alaisiksi rikoksiksi, olisi Suomen rikosoikeus soveltunut sijaislainkäytön perusteella.

Rikoksiin, jotka liittyvät Suomeen sillä perusteella, että rikoksen uhri tai tekijä on suomalainen, tai joissa Suomen rikoslain soveltaminen voisi perustua sijaislainkäytön periaatteeseen, liittyy kaksoisrangaistavuuden vaatimus.¹¹² Se tarkoittaa, että Suomen rikoslakia voidaan näissä tilanteissa soveltaa, mikäli rikos on myös tekopaikan lain mukaan rangaistava. Rikoksesta ei silloin Suomessa saa tuomita ankarampaa seuraamusta kuin siitä tekopaikan laissa säädetään. Kaksoisrangaistavuuden vaatimus ei kuitenkaan koske kansainvälisiä rikoksia eikä tiettyjä rikoslaissa erikseen lueteltuja rikoksia, joista tärkeimpiä ovat lahjusrikokset ja lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset.

Kaksoisrangaistavuuden vaatimus voi käytännössä muodostua esteeksi Suomen rikoslain soveltamiselle yritysten ulkomailla tekemiin rikoksiksi määriteltyihin ihmisoikeusloukkauksiin tilanteessa, jossa soveltamisen muut edellytykset ovat täyttyneet. Jos loukkauksen tekopaikan laki ei tunne työ- tai ympäristörikoksia, ei niistä voida myöskään Suomessa tuomita rangaistusta. Kaksoisrangaistavuuden vaatimuksen taustalla on ajatus, että Suomi voisi ilman sitä puuttua tekomaan sisäisiin asioihin. Toisaalta myös Suomessa tärkeä rikosoikeudellinen laillisuusperiaate vaatii, että oikeussubjektien on lähtökohtaisesti voitava luottaa siihen, että he voivat toimia oleskeluvaltion lainsäädännön puitteissa. Moraalinen ongelma kuitenkin liittyy siihen, että yritykset voivat käyttää tätä hyväksi ja sijoittaa toimintansa sellaiseen valtioon, jossa lainsäädäntö ei tunne työ- tai ympäristörikoksia.

112 Rikoslaki 1 luku 11 §.

Esimerkkitapauksissa on käsillä ihmisoikeusloukkauksia, jotka on Suomen rikoslaisissa säädetty rangaistaviksi. Ensimmäisessä esimerkissä tulisi kyseeseen ainakin kiskonnantapainen työsyryntä (pakkotyö) tai ihmiskauppa. Molemmista on mahdollista rangaista oikeushenkilöä. Kiskonnantapaiseen työsyryntään voitaisiin soveltaa Suomen rikoslakia vain siinä tapauksessa, että edellä esitetyt ehdot rikoksen tekopaikasta, liittymäperiaatteesta ja kaksoisrangaistavuuden vaatimuksesta täyttyvät. Sen sijaan ihmiskauppa on universaaliperiaatteen alainen rikos eli myös Suomen ulkopuolella tehtyyn ihmiskauppaan voidaan soveltaa Suomen lakia tekopaikasta ja tekopaikan laista riippumatta.

Toisessa esimerkkitapauksessa voisi puolestaan tulla kyseeseen ympäristön turmeleminen. Myös siitä on säädetty oikeushenkilön rangaistusvastuu. Jotta ympäristön turmelemiseen voitaisiin soveltaa Suomen rikoslakia, vaaditaan niin ikään, että rikoksen tekopaikkaa, liittymäperiaatteita ja kaksoisrangaistavuuden vaatimusta koskevat edellytykset täyttyvät. Teko voitaisiin mahdollisesti katsoa tehdyksi Suomessa, mikäli Suomessa oleva yrityksen johto on tehnyt päätöksen ympäristön turmelemiseen johtaneesta toiminnasta; ollut tietoinen tällaisesta toiminnasta, mutta sallinut sen jatkumisen; tai muuten jättänyt noudattamatta vaadittua huolellisuutta ja varovaisuutta. Käytännössä lienee kuitenkin vaikea jollei mahdoton osoittaa johdon tietoisuus tai osallisuus ympäristön pilaantumiseen johtaneista toimista varsinkin, jos rikos on tapahtunut toisella puolella maailmaa ja toiminta on järjestetty tytäryhtiön kautta.

Lisäselvitystä kaivattaisiin myös siitä, missä kaikissa tilanteissa rikos voidaan katsoa tehdyksi ulkomailla suomalaisen oikeushenkilön toiminnassa ja tähän liittyen myös siitä, miten emo- ja tytäryhtiön vastuu jakautuu oikeushenkilön rangaistusvastuun yhteydessä.

4 Miten ihmisoikeusloukkausten uhreille voidaan taata pääsy tuomioistuimeen?

Oikeus tehokkaaseen oikeusturvaan on sekä kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa että Suomen perustuslaissa turvattu perus- ja ihmisoikeus.¹¹³ Oikeusturva tarkoittaa sitä, että jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ja kohtuullisen ajan kuluessa toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa.

YK:n ohjaavat periaatteet velvoittavat valtioita turvaamaan yritysten suorittamien ihmisoikeusloukkausten uhreille pääsyn tehokkaiden korjaavien toimenpiteiden piiriin. Tehokkailla kansallisilla oikeussuojakeinoilla on keskeinen rooli, kun tarkastellaan mahdollisuuksia saattaa yritykset vastuuseen niiden toiminnassa tehdyistä ihmisoikeusloukkauksista.

Ollakseen tehokas, oikeussuojakeinon tulee johtaa joutuisaan, perusteelliseen ja puolueettomaan tutkintaan samoin kuin meneillään olevan loukkauksen lakkaamiseen ja riittävään vahingonkorvaukseen tai muihin asianmukaisiin korvausmuotoihin. Myös väli- ja turvaamistoimenpiteiden pitää olla mahdollisia. Lisäksi ihmisoikeusloukkausten uhreilla on oikeus saada tietää heihin kohdistuneeseen ihmisoikeusloukkauksen tosiseikoista ja olosuhteista.¹¹⁴

Oikeusapu

Oikeusapu on yksi keskeinen keino, jolla valtio varmistaa, että kaikilla on heidän varallisuudestaan huolimatta mahdollisuus saada oikeudellista apua. Oikeusapulain mukaan oikeusapua annetaan valtion varoin henkilölle, joka tarvitsee asiantuntevaa apua oikeudellisessa asiassa ja joka taloudellisen asemansa vuoksi ei itse kykene suorittamaan sen hoitamisen vaatimia menoja.¹¹⁵ Oikeusapuun kuuluu oikeudellinen neuvonta, tarpeelliset toimenpiteet sekä avustaminen tuomioistuimessa ja muussa viranomaisessa sekä vapautus eräistä asian käsittelyyn liittyvistä kuluista.

Oikeusapua annetaan Suomen lain mukaan henkilölle, joka asuu vakituisesti Suomessa tai toisessa Euroopan unionin jäsenvaltiossa tai Euroopan talousalueeseen kuuluvassa maassa. Lisäksi oikeusapua annetaan henkilölle tämän asuinpaikasta riippumatta, jos hänen asiansa käsitellään Suomen tuomioistuimessa tai jos oikeusapuun on erityistä syytä. Oikeusapua annetaan hakijan taloudellisen aseman

113 Perustuslaki 21 §. Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus, 2 artikla. Euroopan ihmisoikeussopimus, 6 ja 13 artikla.

114 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law.

115 Oikeusapulaki 1 luku 1 §.

perusteella. Oikeusapua myönnetään hakijalle, jonka kuukausittainen käyttövara ja taloudellinen varallisuus eivät ylitä valtioneuvoston asetuksella vahvistettua määrää. Tällä hetkellä oikeusapua ei myönnetä, mikäli yksinäisen henkilön käyttövara on yli 1 300 euroa.¹¹⁶ Lisäksi esimerkiksi vakavan väkivaltarikoksen ja seksuaalirikoksen uhri voi tuloistaan riippumatta saada valtion varoista kustannettavan oikeudenkäyntiavustajan. Näin ollen kenellä tahansa, jonka asia käsitellään Suomessa (esimerkiksi suomalaista yritystä vastaan nostettu vahingonkorvauskanne) on oikeus valtion maksamaan oikeusapuun, mikäli taloudelliset edellytykset täyttyvät.

Suomi on lisäksi allekirjoittanut yleissopimuksen kansainvälisluonteisten oikeudenkäyntien helpottamisesta.¹¹⁷ Oikeusapuun kuuluvaa oikeudellista neuvontaa annetaan myös tämän sopimuksen sopimusvaltioiden kansalaisille sekä niissä vakituisesti asuville, mikäli he oikeusapua pyytäessään oleskelevat siinä valtiossa, jossa neuvoa pyydetään. Sopimuksen jäsenvaltiot ovat kahta maata (Brasilia ja Marokko) lukuun ottamatta EU-valtioita tai muita eurooppalaisia valtioita.¹¹⁸

Ulkomailla asuilla ihmisoikeusloukkausten uhreilla on mahdollisuus saada oikeusapua taloudellisten edellytysten täytyessä, silloin kun he ajavat kannetta suomalaista yritystä vastaan Suomessa. Oikeusavusta on kuitenkin saatavilla tietoa vain suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi, joten käytännössä tiedon saaminen oikeudesta oikeusapuun voi olla vaikeaa.

Ryhmäkanne

Ryhmäkanne on siviilioikeudellinen kanne, jota ajetaan kanteessa määritellyn ryhmän puolesta ilman nimenomaista valtuutusta siten, että asiaa koskeva tuomio tulee kaikkia ryhmän jäseniä sitovaksi. Ryhmän jäsenet eivät ole asiassa asianosaisia eivätkä yleensä myöskään osallistu itse oikeudenkäyntiin. Ryhmäkanne tai siihen verrattava mahdollisuus on käytössä ainakin Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa, ja sitä on käytetty myös yritysten ihmisoikeusloukkauksiin liittyvien kanteiden ajamiseen.

Suomessa ryhmäkanne on mahdollinen ainoastaan kuluttajasuhteita koskevissa riita-asioissa kuluttaja-asiamiehen toimivallan mukaisessa laajuudessa. Kanneoikeus on yksin kuluttaja-asiamiehellä, joka ajaa ryhmäkannetta elinkeinonharjoittajaa vastaan ryhmään ilmoittautuneiden kuluttajien puolesta.¹¹⁹ Näin ollen Suomessa ei ole mahdollista ajaa yrityksen tekemiin ihmisoikeusloukkauksiin perustuvaa ryhmäkannetta yritystä vastaan. Ryhmäkannelakia koskevien hallituksen

116 Valtioneuvoston asetus oikeusavusta.

117 SopS 47/1988.

118 www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=91

119 Frände et al. 2012, 410.

esitöiden mukaan kanneoikeutta rajaamalla pyrittiin varmistamaan se, ettei kan-
netta voisi nostaa liian kevein perustein.¹²⁰

Lakivaliokunnassa on tällä hetkellä vireillä 32 kansanedustajan lokakuussa 2014
jättämä lakialoite ryhmäkannelain muuttamisesta. Lakialoitteella ehdotetaan itse-
näisen kanneoikeuden ulottamista muun muassa rekisteröityihin yhdistyksiin, joi-
den tarkoituksena on työntekijöiden edunvalvonta, ympäristöasioihin tai ihmisoike-
uskysymyksiin vaikuttaminen. Lisäksi ehdotetaan kanneoikeuden ulottamista tasa-
arvo- ja yhdenvertaisuusvaltuutetulle.¹²¹

Vertailun vuoksi todettakoon, että Ruotsissa on Suomea kattavampi ryhmäkanne-
laki (lag om grupprättegång), joka mahdollistaa ryhmäkanteen ajamisen sekä luon-
nolliselle että juridiselle henkilölle, jolla itsellä on kanteeseen sisältyvä vaade.¹²² Esi-
merkiksi tällä hetkellä on Skellefteån käräjäoikeudessa vireillä vahingonkorvaus-
kanne Boliden Minerals AB:tä vastaan, jossa kantajana on Arica Victims KB. Kantaja
on kommandiittiyhtiö, jonka tarkoituksena on ajaa vahingonkorvausvaadetta Boli-
den Mineralsia vastaan.¹²³

*Ryhmäkanne ei nykyisellään sovellu käytettäväksi esimerkkien kaltaisissa tilan-
teissa. Yksi mahdollinen lisäselvityksen aihe olisi se, että voitaisiinko ryhmäkanteen
kanneoikeutta laajentaa koskemaan muun muassa eräitä rekisteröityjä yhdistyksiä.*

Muita tehokkaan oikeusturvan saatavuuteen liittyviä ongelmia voivat olla:¹²⁴

- Näytön saaminen ulkomailla tapahtuneista ihmisoikeusloukkauksista saattaa
olla vaikeaa erityisesti siviiliprosessissa, jossa näytön kerääminen ja todistelu
ovat asianosaisen vastuulla.
- Oikeudenkäynnin kustannukset ja riski joutua maksamaan voittaneen osapuolen
oikeuskulut voivat korottaa kynnystä lähteä ajamaan siviiliprosessia erityis-
esti sellaisessa asiassa, josta ei ole aiempaa oikeuskäytäntöä tai selviä lainsääd-
döksiä, joilla vastuu ihmisoikeusloukkauksista on ulotettu yrityksille. Kuluja
nostaa myös se, että pelkästään todisteiden kerääminen yritysten tekemistä
ihmisoikeusloukkauksista saattaa kestää vuosia ennen kuin juttua voidaan
edes saada tuomioistuimen käsiteltäväksi. Jutut ovat usein monimutkaisia ja
käsittelyajat ovat pitkät. Yhteensä aikaa menee vuosia, jopa vuosikymmeniä.
Esimerkiksi rikosoikeudellisen vastuun yhteydessä mainitun ruotsalaisen öljy-
yhtiön toimintaa Sudanissa koskevan esitutinnan kohteena olevat teot teh-
tiin 1997–2003. Esitutkinta aloitettiin 2010 ja on viimeisimmän tiedon mukaan
edelleen kesken. Yllämainittu Boliden Minerals:ia vastaan nostettu vahingon-
korvauskanne koskee yrityksen väitettyä jätteendumppausta Chileen vuosina

120 HE 154/2006 vp.

121 Lakialoite 58/2014 vp, Laki ryhmäkannelain muuttamisesta.

122 Lag om grupprättegång, 4 §.

123 Arica Victims KB v. Boliden Minerals AB, Skellefteå tingsrätt.

124 Ks. erityisesti Skinner – McCorquodale – De Schutter 2013.

1984–85. Kanne on nostettu vuonna 2013 ja se on tällä hetkellä käsittelyssä käräjäoikeudessa.¹²⁵

- Myös vanhenemisajat voivat olla este kanteen nostamiselle, erityisesti mikäli kyseessä on monimutkainen paljon todisteiden keräämistä vaativa tapaus. Siviilioikeudellisten velvoitteiden yleinen vanhenemisaika on kolme vuotta vahingon ilmenemisestä eli siitä kun vahingonkärsijä tuli tietoiseksi vahingosta. Kolme vuotta on lyhyt aika kerätä riittävästi todisteita monimutkaisissa jutuissa, joita yritysten ihmisoikeuksiin liittyvät jutut usein ovat.
- Mikäli oikeuspaikka on jossakin muualla kuin Suomessa, niin jo oikeus oikeudenmukaiseen ja riippumattomaan oikeudenkäyntiin voi olla uhattuna. Iso osa erityisesti kehittyvissä maissa tapahtuvien ihmisoikeusloukkausten uhreista ei koskaan saa oikeutta omassa maassaan.

Vaikka vastuu esimerkkitapausten ihmisoikeusloukkauksista olisi johdettavissa suomalaiseseen yritykseen, on loukkausten uhreilla käytännössä häviävän pienet mahdollisuudet saada asiaa käsiteltäväksi suomalaisen tuomioistuimeen. Todennäköisesti heiltä puuttuvat tarvittavat resurssit ja keinot kerätä tarvittavat todisteet sekä löytää riittävästi tietoa suomalaisesta oikeusjärjestelmästä kanteen nostamiseksi. Vaikka uhreilla olisikin oikeus oikeusapuun, se ei kuitenkaan kata kaikkea.

Lisäselvitystä kaivattaisiinkin siitä, miten ihmisoikeusloukkausten uhreille käytännössä voitaisiin taata tehokas pääsy suomalaisiin tuomioistuihin, silloin kun niillä on toimivalta asiassa.

Soft law -oikeussuojakeinot

Myös soft law -oikeussuojakeinoilla voi olla merkitystä ihmisoikeusloukkausten uhreille. Tällaisia keinoja voivat olla erilaiset anteeksipyyntöt, palautukset, kunnostus, sovintomenettelyt, totuuskomissiot hyvitysrahastot sekä taloudelliset ja eitaloudelliset korvaukset. Soft law -keinoilla saattaa jopa olla ihmisoikeusloukkausten uhrien kannalta tärkeämpi merkitys kuin perinteisillä oikeudellisilla keinoilla, koska ne voivat olla menettelyltään joustavampia, kevyempiä ja halvempia. Yksi esimerkki yritysten tekemiin ihmisoikeusloukkauksiin liittyvästä soft law -oikeussuojakeinosta on ensimmäisessä jaksossa mainittu OECD:n monikansallisten yritysten toimintaohjeisiin liittyvä yksittäistapausten käsittely. Soft law -oikeussuojakeinoilla voi olla merkitystä myös siksi, että kuten tässä selvityksessä on todettu, yritysten ihmisoikeusvastuuseen liittyvä oikeudellinen sääntely on hyvin aukollista eikä sen avulla pystytä vielä kattavasti puuttumaan ja hyvittämään yritysten tekemiä ihmisoikeusloukkauksia.

¹²⁵ Arica Victims KB v. Boliden Minerals AB, Skellefteå tingsrätt. www.skellefteatingsratt.domstol.se/Om-tingsratten/T-1012-13-/Uppdateringar-i-malet/

Lopuksi

Kuten edellä todettiin, saattaa ensimmäisessä esimerkkitapauksessa olla kyse ihmisoikeusloukkauksesta. ILO:n työelämän perusperiaatteita ja -oikeuksia koskevan julistuksen perusteella alhaiset palkat, passien takavarikointi ja tehtaan ovien lukitseminen viittaavat ILO:n yleissopimuksissa kiellettyyn pakkotyöhön. Myös lapsityö on yleensä ihmisoikeusloukkaus. Tehtaan johdon toiminta vastaa Palermon sopimuksen lisäpöytäkirjan määritelmää ihmiskaupasta. Myös toisessa esimerkkitapauksessa voi kyseessä olla ihmisoikeusloukkaus. Kyse on kaivostoiminnan aiheuttamasta ympäristön pilaantumisesta, joka on heikentänyt alueen asukkaiden elinoloja, ja vaikuttaa siten myös heidän terveyteensä. Näyttää myös siltä, että alueen asukkaiden, mukaan lukien alueen alkuperäiskansan, osallistumis- ja vaikutusoikeutta heitä koskeviin ympäristöasioihin ei ole turvattu riittävästi. Esimerkkitaupauksissa voi olla kyse myös soft law -normiston loukkauksista ennen muuta ympäristöoikeuksiin liittyen.

Arvioitaessa yrityksen vastuuta esimerkkitapauksissa, voitiin todeta, että suomalaisen yrityksen saaminen vastuuseen riippuu siitä, millä tavoin se harjoittaa toimintaansa ulkomailla.

Ensimmäisessä esimerkkitapauksessa oli jätetty auki suomalaisen vaateyrityksen ja ulkomaisen vaatetehtaan välinen suhde. Mikäli tehdas on suomalaisen yrityksen kiinteä toimipiste, on yritys vastuussa tehtaan toiminnassa tehdyistä ihmisoikeusloukkauksista. Jos kyse olisi vaateyrityksen alihankkijasta, se on yrityksestä erillinen oikeushenkilö. Nykyisen lainsäädännön perusteella yritystä ei voida saada oikeudelliseen vastuuseen sen alihankkijan toiminnassa tehdyistä ihmisoikeusloukkauksista. Lisäksi, mitä enemmän välikäsiä yrityksen ja tehtaan välillä on, eli mitä pidempi alihankintaketju on, sitä vähemmän yrityksen voidaan olettaa tietävän tai ottavan selvää tehtaan toimintaolosuhteista.

Yksi mahdollinen jatkoselvityksen aihe onkin, voidaanko yrityksille asettaa jonkinlainen velvoite varmistaa, että ne eivät käytä alihankkijoita, jotka syylistyvät vakaviin ihmisoikeusloukkauksiin.

Toisessa esimerkissä oli kyseessä suomalaisen yrityksen ulkomainen tytäryhtiö. Kuten edellä todettiin, ovat emoyhtiö ja tytäryhtiö pääsääntöisesti erillisiä oikeushenkilöitä, eikä emoyhtiö ole oikeudellisessa vastuussa edes sen täysin omistaman tytäryhtiön toimista. Pääsäännöstä näyttäisi kuitenkin olevan mahdollista poiketa useissakin tapauksissa silloin, kun erityislainsäädännön asettamat edellytykset täyttyvät sekä poikkeuksellisesti jopa ilman suoraan soveltuvaa säännöstä.

Lisäselvitystä kaivattaisiinkin siitä, millä edellytyksillä emo- ja tytäryhtiön samastus soveltuisi, tai voitaisiinko kilpailulainsäädännön taloudellisen yksikön määritelmää soveltaa myös ihmisoikeusloukkauksia koskevissa tilanteissa. Joka tapauksessa on ongelmallista, että lainsäädäntö käytännössä antaa yrityksille mahdollisuuden yritysjärjestelyjen avulla välttää vastuun ihmisoikeusloukkauksista.

Lisäksi kiinnitettiin huomiota siihen, että toisessa esimerkkitilanteessa vastuu asukkaiden kuulemisesta on ollut kohdemaan viranomaisilla, ja että yritys on luultavasti toiminut viranomaisten ohjeiden mukaan. Yritys ei luonnollisesti ole vastuussa viranomaisten tekemistä ihmisoikeusloukkauksista.

Tässä on kyse osittain samasta kysymyksestä kuin alihankintaketjujen kohdalla; sen pohtimisesta, pitäisikö yrityksellä olla velvollisuus varmistaa, että ne eivät tee yhteistyötä myöskään sellaisten valtiollisten toimijoiden kanssa, joiden ihmisoikeusloukkauksista se on tietoinen.

Edellä kävi myös ilmi, että mikäli vastuu ihmisoikeusloukkauksesta oli suomalaisella yrityksellä, saattoivat loukkauksen uhrin nostaa siviilikanteen yritystä vastaan Suomessa. Tapaukseen sovellettava laki tulee kuitenkin todennäköisesti olemaan loukkauksen tapahtumapaikan laki. Siitä voi aiheutua ongelmia tilanteissa, joissa tapahtumapaikan lainsäädäntöön ei sisälly säännöksiä esimerkiksi vähimmäistyöoloista tai ympäristön pilaamisesta. Suomalainen tuomioistuimisto voisi tällaisessa tapauksessa ehkä soveltaa Suomen perus- ja ihmisoikeussäännöksiä kansainvälisesti pakottavina säännöksinä ja siten turvata uhrien ihmisoikeudet. Siitä ei kuitenkaan ole varmuutta sillä asiaan liittyvää oikeuskäytäntöä ei ole.

Lainsäätäjät tai tuomioistuimet voisivat myös harkita etukäteisohjeistuksen laatimista ulkomailla tapahtuneita ihmisoikeusloukkauksia koskevien kanteiden varalle.

Arvioitaessa yrityksen vahingonkorvausvastuuta esimerkkitapauksissa, todettiin yrityksen vastuun ensisijassa riippuvan siitä, minkä maan lakia korvausvaateeseen sovelletaan, ja millaisia vahingonkorvaussäädöksiä lainsäädäntöön sisältyy.

Keskeistä korvauksen saamiseksi on, että vaadittu korvaus perustuu tiettyyn vastuuperusteeseen ja, että kantaja voi osoittaa vahinkoa syntyneen. Ensimmäisessä esimerkkitapauksessa tehtaan työntekijät voisivat vaatia vahingonkorvausta esimerkiksi pakkotyön aiheuttamasta terveyshaitasta ja saamatta jääneistä palkoista. Toisessa esimerkkitapauksessa korvausta voitaisiin vaatia esimerkiksi kaivoksen päästöjen aiheuttamasta terveyshaitasta ja ympäristön pilaantumisesta. Mikäli sovellettavaksi tulleen lain perusteella ei olisi mahdollista vaatia vahingonkorvausta näistä seikoista, joutuu suomalainen tuomioistuimisto harkitsemaan, voitaisiinko

korvausta myöntää esimerkiksi edellisessä jaksossa mainittujen Suomen kansainvälisesti pakottavien säännösten perusteella.

Koska, esimerkkitapauksissa oli kyse Suomen ulkopuolella tapahtuneista ihmisoikeusloukkauksista, jäivät ne hallinnollisten seuraamusten soveltamisalan ulkopuolelle. Näin ollen hallinnolliset seuraamukset eivät tarjoa mahdollisuutta puuttua yritystoiminnassa ulkomailla tehtyihin ihmisoikeusloukkauksiin. Myöskään kansainväliset pakotteet eivät tule kysymykseen. Ne eivät ole Suomen yksin päätettävissä, eivätkä anna yleistä mahdollisuutta puuttua suomalaisten yritysten toimintaan ulkomailla.

Esimerkkitaapauksissa oli käsillä ihmisoikeusloukkauksia, jotka on Suomen rikoslakissa säädetty rangaistaviksi rikoksiksi. Ensimmäisessä esimerkissä on kyseessä ainakin kiskonnantapainen työsyrintä (pakkotyö) tai ihmiskauppa. Molemmista on mahdollista rankaista oikeushenkilöä. Kiskonnantapaiseen työsyrintään voidaan soveltaa Suomen rikoslakia kuitenkin vain siinä tapauksessa, että tietyt ehdot rikoksen tekopaikasta, liittymäperiaatteesta ja kaksoisrangaistavuuden vaatimuksesta täyttyvät. Sen sijaan ihmiskauppa on universaaliperiaatteen alainen rikos eli myös Suomen ulkopuolella harjoitettuun ihmiskauppaan voidaan soveltaa Suomen lakia tekopaikasta ja tekopaikan laista riippumatta.

Toisessa esimerkkitapauksessa voisi puolestaan olla kyseessä ympäristön turmeleminen. Myös siitä on säädetty oikeushenkilön rangaistusvastuu. Jotta ympäristön turmelemiseen voitaisiin soveltaa Suomen rikoslakia, vaaditaan niin ikään, että rikoksen tekopaikka, liittymäperiaatteita ja kaksoisrangaistavuuden vaatimusta koskevat edellytykset täyttyvät. Teko voitaisiin katsoa tehdyksi Suomessa, mikäli Suomessa oleva yrityksen johto on tehnyt päätöksen ympäristön turmelemiseen johtaneesta toiminnasta, ollut tietoinen tällaisesta toiminnasta, mutta sallinut sen jatkumisen tai muuten jättänyt noudattamatta vaadittua huolellisuutta ja varovaisuutta. Käytännössä lienee kuitenkin vaikea jollei mahdoton osoittaa johdon tietoisuus tai osallisuus ympäristön pilaantumiseen johtaneista toimista varsinkin, jos rikos on tapahtunut toisella puolella maailmaa, ja toiminta on järjestetty tytäryhtiön kautta.

Lisäselvitystä kaivattaisiin myös siitä, missä kaikissa tilanteissa rikos voidaan katsoa tehdyksi ulkomailla suomalaisen oikeushenkilön toiminnassa ja tähän liittyen myös siitä, miten emo- ja tytäryhtiön vastuu jakautuu oikeushenkilön rangaistusvastuun yhteydessä.

Ulkomailla asuvilla ihmisoikeusloukkausten uhreilla on mahdollisuus saada oikeusapua taloudellisten edellytysten täytyessä, silloin kun he ajavat kannetta suomalaista yritystä vastaan Suomessa. Oikeusavusta on kuitenkin saatavilla tietoa vain suomeksi, ruotsiksi ja englanniksi, joten käytännössä tiedon saaminen oikeudesta oikeusapuun voi olla vaikeaa. Ryhmäkänne ei nykyisellään sovellu käytettäväksi esimerkkien kaltaisissa tilanteissa.

Yksi mahdollinen lisäselvityksen aihe olisikin voitaisiinko ryhmäkanteen kanneoikeutta laajentaa koskemaan muun muassa eräitä rekisteröityjä yhdistyksiä.

Vaikka vastuu esimerkkitapausten ihmisoikeusloukkauksista olisi johdettavissa suomalaiseseen yritykseen, on loukkausten uhreilla käytännössä häviävän pienet mahdollisuudet saada asiaa käsiteltäväksi suomalaisen tuomioistuimeen. Todennäköisesti heiltä puuttuvat tarvittavat resurssit ja keinot kerätä tarvittavat todisteet sekä löytää riittävästi tietoa suomalaisesta oikeusjärjestelmästä kanteen nostamiseksi. Vaikka uhreilla olisikin oikeus oikeusapuun, se ei kuitenkaan kata kaikkea.

Lisäselvitystä kaivattaisiinkin siitä, miten ihmisoikeusloukkausten uhreille käytännössä voitaisiin taata tehokas pääsy suomalaisiin tuomioistuimiin, silloin kun niillä on toimivalta asiassa.

Lähteet

Kansallinen lainsäädäntö

Asetus rikoslain 1 luvun 7 §:n soveltamisesta (627/1996).

Suomen perustuslaki (731/1999).

Merenkulun ympäristönsuojelulaki (1672/2009).

Kirjanpitolaki (1336/1997).

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa (689/1997).

Laki ympäristövahinkojen korvaamisesta (737/1994).

Oikeusapulaki (257/2002).

Osakeyhtiölaki (624/2006).

Rikoslaki (39/1889).

Tuotevastuulaki (1990/694).

Vahingonkorvauslaki (412/1974).

Valtioneuvoston asetus oikeusavusta (388/2002).

Vanha ympäristönsuojelulaki (86/2000).

Ympäristönsuojelulaki (527/2014).

Lakien esityöt

Hallituksen esitys eduskunnalle itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansoja koskevan yleissopimuksen hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja Metsähallituksesta annetun lain muuttamisesta. HE 264/2014 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 103/2014 vp.

Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi saamelaiskäräjistä annetun lain ja rikoslain 40 luvun 11 §:n muuttamisesta. HE 167/2014 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ympäristövahinkojen korvaamisesta ja laeiksi eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta. HE 165/1992 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaksi lainsäädännöksi. HE 95/1993 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle ryhmäkannelaiksi ja laiksi Kuluttajavirastosta annetun lain muuttamisesta. HE 154/2006 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle Suomen rikosoikeuden soveltamisalaa koskevan lainsäädännön uudistamisesta. HE 1/1996 vp.

Hallituksen esitys Eduskunnalle ympäristönsuojelu- ja vesilainsäädännön uudistamiseksi. HE 84/1999 vp.

Lakialoite 58/2014, Laki ryhmäkannelain muuttamisesta.

Korkeimman oikeuden ratkaisut

KKO 2012:81

Euroopan Unioni

Neuvoston asetus (EY) N:o 44/2001, annettu 22 päivänä joulukuuta 2000, tuomioistuimen toimivaltaista sekä tuomioiden tunnustamisesta ja täytäntöönpanosta siviili- ja kauppaoikeuden alalla (Bryssel I).

Neuvoston direktiivi 85/374/ETY, annettu 25 päivänä heinäkuuta 1985, tuotevastuuta koskevien jäsenvaltioiden lakien, asetusten ja hallinnollisten määräysten lähentämisestä. L 210/29.

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 864/2007, annettu 11 päivänä heinäkuuta 2007, sopimukseen perustumattomiin velvoitteisiin sovellettavasta laista (Rooma II).

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2010/75/EU, annettu 24 marraskuuta 2010, teollisuuden päästöistä (yhtenäistetty ympäristön pilaantumisen ehkäiseminen ja vähentäminen) L 334/17.

European Parliament resolution on the Commission Green Paper on Promoting a European framework for corporate social responsibility (COM(2001) 366 - C5-0161/2002 - 2002/2069(COS)) (2002).

Green Paper on the review of Council Regulation (EC) no 44/2001 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters /* COM/2009/0175 final */.

EU-tuomioistuimen ratkaisut

Asia 170/83 Hydrotherm Gerätebau GmbH v Compact del Dott. Ing. Mario Andreoli & C. Sas.

Asia T-102/92 Viho Europe BV v. Euroopan yhteisöjen komissio.

Asia C-97/08 Akzo Nobel ja muut v. Euroopan yhteisöjen komissio.

Komission päätös 88/84 ARG/Unipart.

Suomea sitovat kansainväliset sopimukset

Euroopan ihmisoikeussopimus (Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi) (1950) (SopS 85-86/1998).

Euroopan neuvoston yleissopimus ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta (2005), (SopS 43-44/2012).

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (1948).

Ilmastonmuutosta koskevan Yhdistyneiden kansakuntien puitesopimuksen Kioton pöytäkirja (Kioton sopimus) (1997) (SopS13/2005)

ILO:n yleissopimus Nro 29: Pakollinen työ (1930), (SopS 44/1935).

ILO:n yleissopimus Nro 87: Ammatillinen järjestäytymisvapaus ja ammatillisen järjestäytymisoikeuden suojelu (1948), (SopS 45/1949).

ILO:n yleissopimus Nro 98: Järjestäytymisoikeuden ja kollektiivisen neuvotteluoikeuden periaatteiden soveltaminen (1949), (SopS 32/1951).

ILO:n yleissopimus Nro 100: Samanarvoisesta työstä miehille ja naisille maksettava sama palkka (1951), (SopS 9/1963).

ILO:n yleissopimus Nro 105: Pakkotyön poistaminen (1957), (SopS 17/1960).

ILO:n yleissopimus Nro 111: Työmarkkinoilla ja ammatin harjoittamisen yhteydessä tapahtuva syrjintä (1958), (SopS 63/1970).

ILO:n yleissopimus Nro 138: Työhön pääsemiseksi vaadittava vähimmäisikä (1973), (SopS 87/1976).

ILO:n yleissopimus Nro 169: Itsenäisten maiden alkuperäis- ja heimokansat (1989).

ILO:n yleissopimus Nro 182: Lapsityön pahimpien muotojen kieltäminen ja välittömät toimet niiden poistamiseksi (1999), (SopS 16/2000).

Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastaisen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen lisäpöytäkirja ihmiskaupan, erityisesti naisten ja lasten kaupan ehkäisemisestä, torjumisesta ja rankaisemisesta (SopS 71/2006).

Kansainvälisen työjärjestön (ILO) julistus työelämän perusperiaatteista ja -oikeuksista (ILO:n julistus) (1998). www.tem.fi/files/22582/ILOn_julistus_tyon_perusoikeuksista.pdf

Kansalaisyhteisöoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966), (SopS 8/1976).

Kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastainen Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimus. (Palermon sopimus) (SopS 20/2004).

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966), (SopS 6/1976).

Yleissopimus kansainvälisluonteisten oikeudenkäyntien helpottamisesta (1980), (Sop 47/1988).

Yleissopimus lapsen oikeuksista (1989) (SopS 59-60/1991).

Yleissopimus tiedon saannista, yleisön osallistumisoikeudesta päätöksentekoon sekä muutoksenhaku- ja vireillepano-oikeudesta ympäristöasioissa. (Århusin yleissopimus) (SopS 122/2004).

Ei-sitovat kansainväliset asiakirjat (soft law)

Rio Declaration on Environment and Development. The United Nations Conference on Environment and Development. (Rio julistus) (1992). www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. (Tukholman julistus) (1972). www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503

Rio +20. Future We Want - Outcome document (2012). <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/10/PDF/N1147610.pdf?OpenElement>

Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005. www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RemedyAndReparation.aspx

ISO 26000 - Social responsibility (2010). <http://www.iso.org/iso/home/standards/iso26000.htm>

Kansainvälisen työjärjestö ILO:n kolmikantainen periaatejulistus, joka koskee monikansallisia yrityksiä ja sosiaalipolitiikkaa (1977, päivitetty 2000). www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_emp/--emp_ent/--multi/documents/publication/wcms_094386.pdf

OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille: vuoden 2011 tarkistus. Käännös julkaisusta OECD Guidelines for Multinational Enterprises 2011 Edition. TEM Raportteja. 28.2.2012. www.tem.fi/files/32204/TEMrap_5_2012.pdf

Yhdistyneiden kansakuntien julistus alkuperäiskansojen oikeuksista (2007). www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf

YK:n Global Compact -aloite (2000). www.unglobalcompact.org

YK:n yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet (2011). Työ- ja elinkeinoministeriö: Yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat ohjaavat periaatteet: Yhdistyneiden kansakuntien "suojele - kunnioita - korjaa" -kehyksen täytäntöönpano. TEM raportteja 36/2013. www.tem.fi/files/37713/TEMrap_36_2013_web_30.1.2014.pdf

Muut maat

Lag om grupprättegång (2002:599).

Arica Victims KB v. Boliden Minerals AB, Skellefteå tingsrätt, T 1012-13.

Kirjallisuus

European Coalition on Oil in Sudan: Unpaid Debt. The Legacy of Lundin, Petronas and OMV in Sudan, 1997-2003. Utrecht: European Coalition on Oil in Sudan 2010. www.ecosonline.org/reports/2010/UNPAID_DEBT_textonlyweb.pdf

Frände, Dan et al. Prosessioikeus. Helsinki: Sanoma Pro Oy 2012.

Frände, Dan: Yleinen rikosoikeus. Suomentanut: Markus Wahlberg. Helsinki: Edita 2012.

Hallberg, Pekka - Karapuu, Heikki - Ojanen, Tuomas et al.: Perusoikeudet. Helsinki: Werner Söderström Lakitieto 2011.

Hathaway, Oona A. et al.: "Human Rights Abroad: When Do Human Rights Treaty Obligations Apply Extraterritorially?" Arizona State Law Journal, 2011, 43: 1-38.

Heinämäki, Leena: "Ihmisoikeudet ympäristönsuojelussa". Teoksessa: Koivurova, Timo - Pirjatanieni, Elina (toim.): Ihmisoikeuksien käsikirja. Helsinki: Tietosanoma 2014, 528-554.

Helminen, Johanna: "Työntekijän suojeluperiaate suhteessa työturvallisuusrikosten vastuunäkökohtiin". Teoksessa: Jalanko, Risto - Siiki, Marika (toim.): Kirjoituksia työoikeudesta. Helsinki: Helsingin hovioikeus 2009, 253-267.

International Labour Organization (ILO): Human Trafficking and Forced Labour Exploitation: Guidelines for Legislation and Law Enforcement. Special Action Programme to Combat Forced Labour. Geneva: International Labour Office 2005. (ILO 2005) www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_o81999.pdf

Jaatinen, Heikki: Oikeushenkilön rangaistusvastuu. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 2000.

Jareborg, Nils - Zila, Josef: Straffrättens påföljdslära. Stockholm: Norstedts Juridik 2010.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynti II. Helsinki: Talentum 2002.

Kiiski, Kimmo Ilmari: Rahamaksu rangaistuksena. Edilex 2011/4.

Koivurova, Timo: "Alkuperäiskansojen ihmisoikeudet". Teoksessa: Koivurova, Timo - Pirjatanieni, Elina (toim.): Ihmisoikeuksien käsikirja. Helsinki: Tietosanoma 2014, 246-269.

Koulu, Risto: Kansainvälinen prosessioikeus pääpiirteittäin. Helsinki: WSOY 2003.

Kouros, Kristiina - Vainio, Kristiina: "Ihmisoikeudet yritystoiminnassa". Teoksessa: Koivurova, Timo - Pirjatanieni, Elina (toim.): Ihmisoikeuksien käsikirja. Helsinki: Tietosanoma 2014, 504-527.

Kuusiniemi, Kari - Ekroos, Ari - Kumpula, Anne - Vihervuori, Pekka: Ympäristöoikeus. Helsinki: Sanoma Pro Oy 2013.

Laine, Juhani: "Eräs näkökohta osakeyhtiön johdon ja osakkeenomistajien kolmanteen kohdistuvasta vastuusta". Defensor Legis 2/2011, 163-176.

Lappi-Seppälä, Tapio et al. Rikosoikeus. Helsinki: Talentum 2013.

Leivo, Kirsi - Leivo, Timo et al. EU:n ja Suomen kilpailuoikeus. Helsinki: Talentum 2012.

Liukkunen, Ulla: Globalisaatio, EU ja henkilöstön osallistuminen: tutkimus globalisaatiojuridiikasta ja eurooppaoikeudesta erityisesti rajat ylittävissä yritysjärjestelyissä. Helsinki: Edita 2005.

Liukkunen, Ulla: "Kansainvälinen yksityisoikeus ja Euroopan integraatio". Lakimies 3/2006. 339-362.

Liukkunen, Ulla: Sopimussuhteita koskeva lainvalinta. Helsinki: Talentum 2012.

Länsineva, Pekka: "Konstitutionalismi, perusoikeudet ja yksityinen valta". Lakimies 7-8/2006, 1177-1190.

Moilala, Outi: Ostoja etelästä ja hikipajoista. Kotimaisten vaate- ja urheiluyritysten sosiaalinen ja ympäristövastuu. Seurantaraportti 2009. Finnwatch 1/2010.

Myllymäki, Ville: Emoyhtiön vastuu tytäryhtiön aiheuttamasta maaperän pilaantumisesta. Pro gradu -tutkielma Turun yliopisto 2014. Julkaistu Edilexissä 14.10.2014.

Mäenpää, Olli: Hallinto-oikeus. Helsinki: Sanoma Pro 2013.

Nieminen, Marko: Oikeushenkilön rangaistusvastuu arvopaperimarkkinarikoksesta. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan Arvopaperimarkkinat -julkaisu 2003. Julkaistu Edilexissä 21.2.2003 www.edilex.fi/index.php/artikkelit/700.pdf

Ojanen, Tuomas: EU-oikeuden perusteita. Uudistettu laitos. Helsinki: Edita 2011.

Pellonpää, Matti et al.: Euroopan ihmisoikeussopimus. Helsinki: Talentum 2012.

Pitkänen, Maija: "Euroopan ihmisoikeussopimuksen valtion positiiviset toimintavelvoitteet ja suhteellisuusperiaatteen huomioiminen". Lakimies 1/2013, 55-73.

Siltala, Juha-Pekka: Konsernit ja velkojainsuoja. Pro gradu -tutkielma 2008. Julkaistu Edilexissä.

Skinner, Gwynne - McCorquodale, Robert - De Schutter, Olivier: The Third Pillar. Access to Judicial Remedies for Human Rights Violations by Transnational Business. ICAR - CORE - ECCJ 2013. <http://accountabilityroundtable.org/wp-content/uploads/2013/02/The-Third-Pillar-Access-to-Judicial-Remedies-for-Human-Rights-Violation-by-Transnational-Business.pdf>

Ståhlberg, Pauli - Karhu, Juha: Suomen vahingonkorvausoikeus. Helsinki: Talentum 2013.

Tiilikka, Päivi: Sananvapaus ja yksilön suoja: Lehtiartikkelin aiheuttaman kärsimyksen korvaaminen. Helsinki: WSOYpro 2007.

UNEP Compendium on Human Rights and the Environment: Selected International Legal Materials and Cases. United Nations Environment Programme. Nairobi: UNON Publishing Services Section 2004. www.unep.org/environmentalgovernance/Portals/8/publications/UNEP_Compndium_HRE.pdf

Verohallinto: Kansainvälisen verotuksen käsikirja 2013. Verovuodet 2011 ja 2012. Verohallinnon julkaisu 284.13.

Villa, Seppo et al. Yritysoikeus. Helsinki: Talentum 2014.

Wilhelmsson, Thomas - Rudanko, Matti: Tuotevastuu. Helsinki: Talentum 2004.

Yhdistyneet kansakunnat: Yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia. Tulkintaopas. Suomentanut: Ihmisoikeuskeskus. Helsinki: Ihmisoikeuskeskus 2014.

Zerk, Jennifer: Corporate liability for gross human rights abuses. Towards a fairer and more effective system of domestic law remedies. A report prepared for the Office of the UN High Commissioner for Human Rights. 2014. www.ohchr.org/Documents/Issues/Business/DomesticLawRemedies/StudyDomesticLawRemedies.pdf

Verkkolähteet

www.finanssivalvonta.fi/fi/Valvonta/Rahanpesun_estaminen/Terrorismin_rahoittamisen_estaminen/Pages/Default.aspx

www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=91

Statistics Denmark: Danish Foreign Affiliates 2012. www.dst.dk/en/Statistik/emner/globalisering/danske-datterselskaber-i-udlandet.aspx

Tilastokeskus: Suomalaiset tytäryhtiöt ulkomailla. Helsinki: Tilastokeskus 2011. www.stat.fi/til/stu/2012/stu_2012_2014-04-17_tie_001_fi.html

Työ- ja elinkeinoministeriö: Yhteiskuntavastuun ohjeet ja periaatteet www.tem.fi/yriytykset/yhteiskuntavastuu/yhteiskuntavastuun_ohjeet_ja_periaatteet

Tillväxtanalys: Svenska koncerner med dotterbolag i utlandet 2012. Statistik 2014:04. Sveriges officiella statistik. www.tillvaxtanalys.se/sv/publikationer/statistikserien/statistikserien/2014-07-08-svenska-koncerner-med-dotterbolag-i-utlandet-2012.html

www.formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=47850&contentlan=1&culture=fi-FI

www.formin.finland.fi/public/default.aspx?nodeid=47852&contentlan=1&culture=fi-FI

http://yle.fi/uutiset/ruandalaispastorille_elinkautinen_joukkotuhonnasta/5100911

<https://ilmasto-opas.fi/fi/ilmastonmuutos/vaikutukset/-/artikkeli/4c7e5a92-9067-46d5-8538-3d0fbb59f9c6/maailman-alkuperaiskansat.html>

Muuta aiheeseen liittyvää kirjallisuutta

Castan Centre for Human Rights Law: Human Rights Translated: A Business Reference Guide. Castan Centre for Human Rights Law - International Business Leaders Forum - Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2008.

De Schutter, Olivier (toim.): Transnational Corporations and Human Rights. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing 2006.

De Schutter, Olivier - Ramasastry, Anita - Taylor, Mark B. - Thompson, Robert C: Human Rights Due Diligence: The Role of States. ICAR - ECCJ - CNCA 2012. <http://accountabilityroundtable.org/wp-content/uploads/2012/12/Human-Rights-Due-Diligence-The-Role-of-States.pdf>

Deva, Surya: Regulating Corporate Human Rights Violations. Abingdon, Oxon: Routledge 2012.

FIDH: Corporate Accountability for Human Rights Abuses. A Guide for Victims and NGOs on Recourse Mechanisms. 2012. www.fidh.org/International-Federation-for-Human-Rights/globalisation-human-rights/business-and-human-rights/Updated-version-Corporate-8258

International Commission of Jurists: Corporate Complicity & Legal Accountability. Volume 1: Facing the Facts and Charting a Legal Path. Geneva: ICJ 2008. www.icjcanada.org/ICJfre/fr/document/doc_2008-10_vol1.pdf

International Commission of Jurists: Corporate Complicity & Legal Accountability. Volume 2: Criminal Law and International Crimes. Geneva: ICJ 2008. www.icjcanada.org/ICJfre/fr/document/doc_2008-10_vol2.pdf

International Commission of Jurists: Corporate Complicity & Legal Accountability. Volume 3: Civil Remedies. Geneva: ICJ 2008. www.icjcanada.org/ICJfre/fr/document/doc_2008-10_vol3.pdf

International Committee of the Red Cross: Business and International Humanitarian Law. An Introduction to the Rights and Obligations of Business Enterprises under International Humanitarian Law. Geneva: ICRC 2006. www.icrc.org/eng/assets/files/other/icrc_002_0882.pdf

Jonzon, Jonas: Mänskliga rättigheters due diligence. Den svenska statens skyldighet och företagens ansvar. www.fairtradecenter.se/sites/default/files/MR_DUE_DILIGENCE_o.pdf

Joseph, Sarah: Corporations and Transnational Human Rights Litigation. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing 2006.

Saage-Maass, Miriam: Holding Companies Accountable. Lessons from transnational human rights litigation. Berlin: European Center for Constitutional and Human Rights 2014. www.brot-fuer-die-welt.de/fileadmin/mediapool/2_Downloads/Fachinformationen/Sonstiges/Brochure_HoldingCompaniesAccountable_Einzelseiten.pdf

(Kaikissa internet-osoitteissa käyty 23.2.2015.)

<p>Tekijät Författare Authors</p> <p>Aija Valleala</p>	<p>Julkaisuaika Publiceringstid Date Februari 2015</p> <p>Toimeksiantaja(t) Uppdragsgivare Commissioned by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy</p> <p>Toimielimen asettamispäivä Organets tillsättningsdatum Date of appointment</p>
<p>Julkaisun nimi Titel Title Finska lagstiftning, internationell företagsverksamhet och mänskliga rättigheter</p>	
<p>Tiivistelmä Referat Abstract</p> <p>Utredningen utgör en del av det nationella genomförandet av FN:s vägledande principer för företag och mänskliga rättigheter som publicerades år 2011. I utredning har granskats hur Finlands nuvarande lagstiftning lämpar sig med avseende på kränkningar av mänskliga rättigheter utförda utomlands av finska företag, samt vilka potentiella luckor och problem regleringen innehåller.</p> <p>Till en början granskas hurdan tvingande och icke-tvingande (soft law) rättslig reglering som hänför sig till mänskliga rättigheter, särskilt då det är fråga om företagsverksamhet. Samtidigt har man ställt frågan, hur finska företags ansvar för kränkningar av mänskliga rättigheter bestäms i situationer där företaget har ett utländskt dotterbolag eller använder sig av utländska underleverantörer eller kedjor av underleverantörer. Dessutom begrundas finska företags civil- och straffrättsliga ansvar för kränkningar av mänskliga rättigheter. Slutligen behandlas kort de rättsskyddsmedel som i Finland erbjuds åt offer för kränkningar av mänskliga rättigheter och eventuella hinder för tillgången till dem.</p> <p>Slutsatserna har sammanfattats i slutet av respektive sakpunkt samt sammanställts i slutet av utredningstexten. Samtidigt har sådana frågor tagits upp som ger skäl till tilläggsutredningar.</p> <p>Det centrala resultatet är att vår nuvarande lagstiftning inte just erbjuder några möjligheter att ställa finska företag till rättsligt ansvar för kränkningar av mänskliga rättigheter som har begåtts i företagets verksamhet utomlands.</p> <p>ANM kontakter: Avdelningen för arbetslivs- och marknadsfrågor/ Antti Riivari, tfn 029 506 3742 och Linda Piirto, tfn 029 504 7028</p>	
<p>Asiasanat Nyckelord Key words mänskliga rättigheter, lagstiftning</p>	
<p>Painettu julkaisu Inbunden publikation Printed publication ISSN</p>	<p>Verkkojulkaisu Nätpublikation Web publication ISSN 1797-3562</p> <p>ISBN ISBN 978-952-227-953-8</p>
<p>Kokonaissivumäärä Sidoantal Pages 60</p>	<p>Kieli Språk Language Suomi, Finska, Finnish</p>
<p>Julkaisija Utgivare Published by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy</p> <p>Vain sähköinen julkaisu Endast som elektronisk publikation Published in electronic format only</p>	

Tekijät Författare Authors Aija Valleala	Julkaisuaja Publiceringstid Date February 2015 Toimeksiantaja(t) Uppdragsgivare Commissioned by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy Toimielimen asettamispäivä Organets tillsättningsdatum Date of appointment
Julkaisun nimi Titel Title Finnish legislation, international business and human rights	
Tiivistelmä Referat Abstract <p>The report is part of the national implementation of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights published in 2011. It aims to examine how current Finnish legislation applies to human rights violations committed by Finnish companies abroad, and to identify possible gaps and problems in legislation.</p> <p>First, the report discusses the relevant binding and non-binding (soft law) legal instruments relating to business. At the same time it asks, whether Finnish companies are accountable for human rights violations when they operate through foreign subsidiaries or use foreign subcontractors or supply chains. In addition, it examines Finnish companies' criminal and civil liability for human rights violations. Finally, it gives an overview of legal remedies available in Finland, and possible obstacles in accessing them.</p> <p>Conclusions are summed up after each topic as well as in the end of the report. At the same time, the report raises issues that might give reason for further research.</p> <p>As the main outcome it can be stated that our current legislation does not practically offer any means for making Finnish companies legally accountable for human rights violations that have been committed in their operations abroad.</p> MEE contacts: Labour and trade department/ Antti Riivari, tel. +358 29 506 3742 and Linda Piirto, tel. +358 29 504 7028	
Asiasanat Nyckelord Key words företag human rights, legislation, business	
Painettu julkaisu Inbunden publikation Printed publication ISSN	Verkojulkaisu Nätpublikation Web publication ISSN 1797-3562
ISBN	ISBN 978-952-227-953-8
Kokonaissivumäärä Sidoantal Pages 60	Kieli Språk Language Suomi, Finska, Finnish
Julkaisija Utgivare Published by Työ- ja elinkeinoministeriö Arbets- och näringsministeriet Ministry of Employment and the Economy	Vain sähköinen julkaisu Endast som elektronisk publikation Published in electronic format only

Suomen lainsäädäntö, kansainvälinen liiketoiminta ja ihmisoikeudet

Tämä Yhdistyneiden Kansakuntien yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden toimeenpanoon liittyvä raportti on syntynyt työ- ja elinkeinoministeriön (TEM), oikeusministeriön (OM) ja ulkoministeriön (UM) sekä Helsingin yliopiston kansainvälisen talousoikeuden instituutin (KATTI) välisen yhteistyön tuloksena.

Oikeustieteen maisteri Aija Vallealan tehtävänä on ollut kartoittaa, missä määrin Suomen nykyinen lainsäädäntö edellyttää yrityksiltä ihmisoikeuksien kunnioittamista liiketoiminnassaan, sekä millä tavoin yritysten vastuu mahdollisista ihmisoikeusloukkauksista määräytyy. Huomiota on kiinnitetty ennen muuta siihen, miten kansallinen sääntely soveltuu kansainväliseen, Suomen rajat ylittävään liiketoimintaan. Tutkimuksessa on otettu huomioon myös Suomea sitovat kansainvälisoikeudelliset sekä EU-oikeudelliset normit. Samalla on pyritty tekemään sääntelyä koskevia parannusehdotuksia sekä hahmottelemaan muita yritystoiminnan ihmisoikeusulottuvuutta korostavia toimenpiteitä

Sähköinen julkaisu
ISSN 1797-3562
ISBN 978-952-227-953-8

TYÖ- JA ELINKEINOMINISTERIÖ
ARBETS- OCH NÄRINGSMINISTERIET
MINISTRY OF EMPLOYMENT AND THE ECONOMY